

UDK/UDC: 94(4975 Grižane) ~ 12/17 ~

904(497.5) Grižane

Krešimir Regan

PLEMIČKI GRAD GRIŽANE – POVIJESNO-ARHEOLOŠKA SLIKA STANJA ISTRAŽENOSTI

Uvod

Grižanski plemićki grad jedan je od jedanaest plemićkih gradova ili kaštela podignutih u srednjem vijeku za zaštitu plodne vinodolske doline i stare srednjovjekovne Vinodolske županije, koja je između 1223. i 1209. godine postala nasljednim posjedom krčkih knezova, kasnijih Frankopana.¹ Premda se znatni broj istraživača hrvatske kulturne baštine bavio prošlošću Grižana, njegova plemićkoga grada i Vinodola, namjera nam je ovom prilikom obraditi ne samo povijesnu i arheološku topografiju grižanskoga plemićkoga grada, već i pokušati prikazati osebnost te fortifikacijske građevine u odnosu na druge fortifikacije i druga rješenja tadašnjega doba. Stoga ćemo u obradi grižanskoga plemićkoga grada nastojati odgovoriti na nekoliko pitanja: prvo, tko i kada je izgradio grižanski plemićki grad; drugo, kako je izgledao grižanski plemićki grad tijekom stoljeća; treće, tko su bili njegovi gospodari i četvrto, kakva je bila njegova obrambena i geostrateška uloga?

Stanje istraživanja

O Vinodolu i njegovim plemićkim gradovima i kaštelima pisali su brojni istraživači hrvatske kulturne baštine. Među prvim bio je znameniti hrvatski povjesničar Vjekoslav Klaić koji je u knjizi *Krčki knezovi Frankapani* obradio povijest Grižana i Vinodola od dolaska Grižana u njihov posjed između 1209. i 1223. godine, pa sve do podjele frankopanske velike države na osam posjeda godine 1449. u Modrušu (Klaić 1901, 234-236). Klaićeva istraživanja nastavio je naš neumorni istraživač plemićke obrambene arhitekture Gjuro Sza-

¹ To su: Ledenice, Novi Vinodolski, Lopar, Bribir, Badanj, Grižane, Drivenik, Bakarac, Hreljin, Trsat i Grobnik.

bo, koji je u knjizi *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* sintetizirao zaključke povijesnih istraživanja Vjekoslava Klaića te donio skroman opis ruševina grižanskoga plemićkoga grada (Szabo 1920, 184–185).² Na Klaićev i Szabin rad nadovezao se Emil Laszowski, koji je u knjizi *Gorski kotar i Vinodol* u posebnom poglavlju obradio prošlost grižanskoga plemićkoga grada od dolaska pod vlast krčkih knezova Frankopana dvadesetih godina 13. stoljeća pa sve do napuštanja i prepuštanja zubu vremena toga grada u prvoj polovici 18. stoljeća (Laszowski 1923, 192–204). Dok su Klaića i Szabu više zanimali gospodari Grižana i Vinodola te povijesna zbivanja vezana uz njih, Laszowski je u svojem djelu iznio ne samo detaljnu povijest grižanskih gospodara već i sažet, ali vrlo detaljni opis ostataka grižanskoga plemićkoga grada.³ Taj opis vrlo je vrijedan izvor za istraživanje arhitekture grižanskoga plemićkoga grada, jer su u njegovo doba ostaci bili na znatno višem stupnju usčuvanosti nego što su to danas. Rad na istraživanju grižanske prošlosti nastavili su nakon Drugoga svjetskog rata: Ivan Barbarić, Radmila Matejčić, Nada Klaić, Vladimir P. Goss, Ingrid Žic i Andre Mohorovičić (Barbarić 1983, 359–378; Matejčić 1987, 8–36, 57–60; Klaić 1988, 7–135; Goss 1988-1989, 91–95; Matejčić 1991, 127–130; Žic 1996, 103–107; Mohorovičić 1997, 112; Barbarić 2002, 295–303). Premda su njihova istraživanja znatno pridonijela rasvjetljavanju grižanske i vinodolske prošlosti, posebice one vezane uz dolazak krčkih knezova na hrvatsko kopno

² "Po onim ostacima sudeći imao je i taj grad četiri kule, dvije se dijelom sačuvale" (Szabo 1920, 185).

³ "Dok o samom mjestu nemamo što da kažemo, osim što se na vratnicama kuće br. 33. nalazi napis od god. 1665., koji spominje popa Ivana Despotića, to više nas zanima stara gradina grižanska. Do nje vodi zapušten put od župne crkve. Osovila se na kamenoj litici ispod vrletnih stijena, što zatvaraju sa sjeveroistoka grižansku dolinu. Mrke stijene, građene od lomljenoga kamena, već su posve ruševne i raspucane. Grad je građen nekako na osnovi nepravilnoga četverokuta, s okruglim kulama na uglovima. Od tih su još prilično sačuvane one na južnim uglovima grada. Još se po zidu vide ostaci prozora i puškarnice, a unutra pregrade prostorija. Glavna je stanbena zgrada bila između kula, okrenutih prema cesti. Po nutarnjim su zidovima bili obranbeni trijemovi, naokolo dvorišta. Na zidu, što spaja južne kule, vide se tragovi praga ovećih vrata, te je sva prilika, da je tu bio ulaz u grad, do kojega se dolazilo iz nestalih već gradskih vanjskih utvrda. Niže se po litici vide ostaci zidova, koji su tvorili gradsko platno te se protezali sve do ruba litice, na kojoj stoji grad. Čitava se osnova grada priljubila tome uskom prostoru, S južne je strane bio grad, kako se razabira, dobro utvrđen, dok ga je sa sjeverne strane štitila kamena stijena. Nema sumnje, da je nekoć i nad gradom bila kakova utvrđena zgrada. Pripovijeda se, da se u gradu našlo starih novaca i raznolika oružja, i to da je predano zbirci senjske gimnazije. Narod priča, da je posljednji gospodar grada bio neki Adam, čovjek dobar i darežljiv, koji je često darovao narod srebrnim talirima. Njegov pouzdanik da je bio neki Crnulić, koji je dobivao plaću 30 for. na godinu. Pred neko 25 godina htjede gradinu kupiti grof Ivan Drašković, ali je općina tražila preveliku svotu." (Laszowski 1923, 193–194).

potkraj 12. i u prvoj polovici 13. stoljeća, samo nam Ivan Barbarić i Radmila Matejčić u svojim radovima donose podatke o izgledu grižanskoga plemićkoga grada i stanju njegovih ruševina osamdesetih godina 20. stoljeća (Barbarić 1983, 369–370; Matejčić 1987, 57).⁴

Slično je stanje i u enciklopedijskim izdanjima Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Tako se u članku "Grižane" u *Likovnoj enciklopediji Jugoslavije* (LEJ 1984, 500)⁵ donosi tek skromni opis ostataka grižanskoga plemićkoga grada, temeljen na opisu Gjüre Szabe iz godine 1920. te nekoliko podataka o njegovim srednjovjekovnim i novovjekovnim gospodarima,⁶ dok nam članak "Grižane-Belgrad" u *Hrvatskoj enciklopediji* iz godine 2002. govori čak o dva plemićka grada na području Grižana (HE 2002, 370).⁷

Dosad prvo i jedino stručno sagledavanje ostataka grižanskoga plemićkoga grada izvršio je arhitekt Željko Vukušić na zahtjev riječkih konzervatora povodom planiranja sanacijskih zahvata na jugoistočnoj kuli kojoj je, zbog velike pukotine koja se protezala od temelja do vrha kule, prijetila opasnost od urušavanja. Nažalost, prilikom tog sagledavanja bio je izrađen samo tlocrt te ku-

⁴ "Ostatci nekadašnjeg grižanskog grada (grižanska gradina) uzdižu se na zaravni, ogromne 250 m visoke i strme litice, iznad samog mjesta, odakle seže vidik na cijeli Vinodol i otok Krk. Prema sačuvanim ostacima zaključujemo da je grad imao oblik nepravilnog četverokuta, s okruglim kulama na uglovima. Po ostacima zidova na južnoj strani, koji se protežu do ruba litice, vidi se da je s te strane bio dobro utvrđen, dok ga je sa sjevera štitila visoka kamena stijena planinskog lanca koji zatvaraju vinodolsku dolinu sa sjevera" (Barbarić 1983, 370); "Slaveni rano naseljavaju prostor oko Grižana te kasnoantička utvrda postaje župnim gradom, a poslije sjedištem općine. (...) U frankopanskom razdoblju kaštel Grižane je važna strategijska točka u Vinodolu. Grad je morao biti oštećen 1323. kad je Vinodol pogodio strašan potres pa je vjerojatno već u 14. stoljeću dobio današnji izgled nepravilna četverokuta s prostorijama za gradišćika-kaštelana, a u 15. stoljeću ugaone okrugle kule. Zidna platna su izgrađena od lomljena kamena. Dobro je bila učvršćena južna fasada kaštela gdje su bili ulaz i glavna prostorija." (Matejčić 1987, 57)

⁵ Isti je članak ponovljen u *Enciklopediji hrvatske umjetnosti* (EHU 1995, 316).

⁶ "Izvan mjesta na litici pod visokim stijenama stoje ruševine Grižana, grada u obliku nepravilna četverokuta s valjkastim kulama na uglovima. Tragovi vanjskih bedema su neznatni. Grižane su od razdoblja između 1209. i 1223. godine bile u vlasti krčkih knezova (Frankopana), a od sredine XVI st. Zrinskih. Grad je već 1672. bio ruševan." (LEJ 1984, 500)

⁷ "...Leži u Vinodolskoj udolini, na oko 250 m apsolutne visine. Župnu crkvu sv. Martina podignuo je 1599. pop Barić Franić (glagoljički natpis na krstionici). Izvan mjesta nalaze se ruševine utvrđena grada u obliku nepravilna četverokuta, s valjkastim kulama na uglovima; u blizini, na litici (*griža*), ruševine srednjovj. grada. – Ostatci rim. građevine iz I. st. U VI. st. kasnoant. kaštel u sastavu biz. limesa, koji je doseljenjem Hrvata postao župni grad. Prvi spomen 1288. Posjed Krčkih knezova Frankapana (1209/1223–1478), trsatskoga samostana (1478–1544) i obitelji Zrinski (1544–1671). Od 1671. u vlasništvu austr. komore. Potkraj XVIII. st. kaštel je napušten. U Grižanima je 1498. rođen J. J. Klović." (HE 2002, 370)

le i obrambenih zidova koji se neposredno naslanjaju na nju, čime je propuštena prilika da se izradi pravi tlocrt ostataka toga plemićkoga grada. Unatoč toj inicijativi, pukotina na kuli nije bila sanirana, zbog čega se njezina južna polovica tijekom druge polovice devedesetih godina 20. stoljeća urušila.

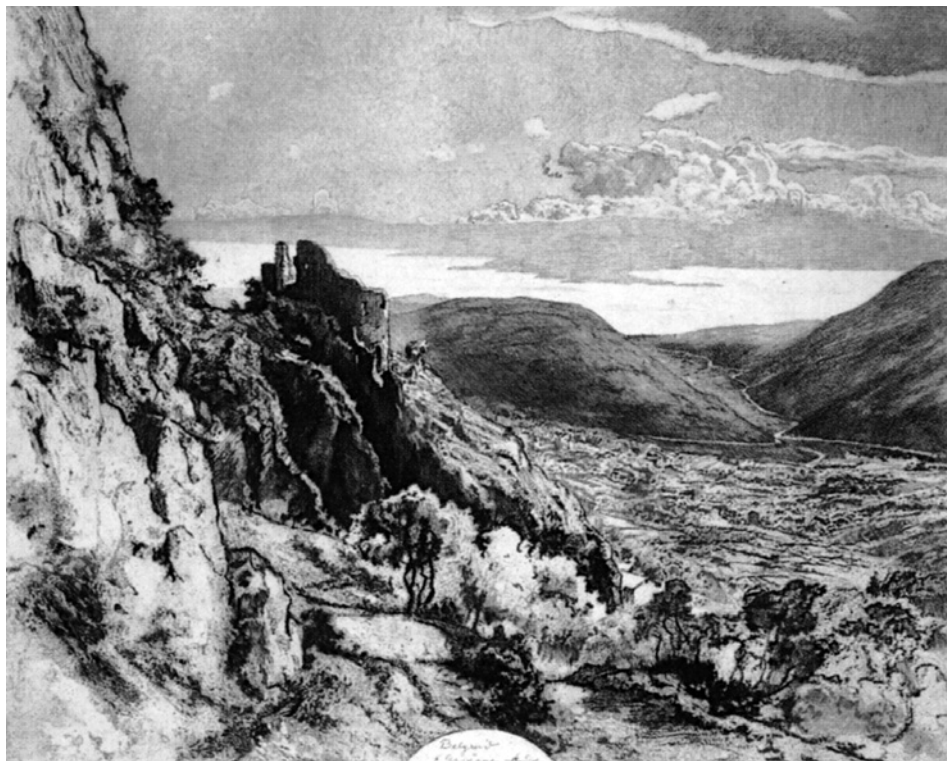
Grafička i foto dokumentacija

Osim opisa grižanskoga plemićkoga grada koji je godine 1923. objavio Emil Laszowski te tlocrta jugoistočne kule Željka Vukušića, veliku pomoć u istraživanju arhitekture grižanskoga plemićkoga grada pružaju nam stari crteži, grafike i fotografije ostataka toga plemićkoga grada.

Najstariji poznati crtež grižanskoga plemićkoga grada potječe sa zemljovida Vinodolske doline, kojega je izradio anonimni pavlinski redovnik u samostanu Blažene Djevice Marije u Novom Vinodolskom, 3. veljače 1752. Na njoj je grižanski plemićki grad prikazan u iskrivljenoj perspektivi s južne strane kao velika fortifikacijska građevina kojom dominira središnja kula natkrita krovom u obliku piramide. Na tu se kulu s obje strane naslanjaju na nižoj razini još dvije gotovo identične kule, odnosno dvije krovom pokrivene građevine. Ispred toga kompleksa građevina naslikan je obrambeni zid koji se čitavom dužinom proteže od jednoga do drugoga kraja brda na kojemu se nalazi grižanski plemićki grad. Čini se da je autor crteža bio dobro upoznat s izgledom grižanskoga plemićkoga grada, jer ako danas usporedimo taj crtež sa stvarnim stanjem na terenu, odnosno s istočnim dijelom kompleksa grižanskoga plemićkoga grada koju čine tri polukružne kule međusobno povezane obrambenim zidovima, od kojih je središnja kula zbog konfiguracije terena izgrađena na višoj razini od druge dvije, vidjet ćemo da je autor tog crteža, unatoč perspektivnim greškama, izuzetno precizan u prikazivanju prostornoga rasporeda pojedinih građevina unutar utvrde.⁸ Budući da je prostorni raspored istočnog dijela kompleksa grižanskoga plemićkoga grada pogođen, nema razloga ne vjerovati da je on točan i u prikazivanju pojedinih detalja, poput visine kula ili izgleda krovnih pokrova. Osim toga, što nam relativno dobro taj crtež svjedoči o izgledu barem jednog dijela grižanskoga plemićkoga grada, on nam nedvojbeno potvrđuje činjenicu da je u doba nastanka toga zemljovida grižanski plemićki grad još uvijek bio naseljen.

Za razliku od crteža nepoznatog pavlinskog redovnika, pokušaj rekonstrukcije grižanskoga plemićkoga grada na najstarijoj katastarskoj karti Gri-

⁸ S obzirom da je autor zemljovida bio anonimni pavlinski redovnik u samostanu Blažene Djevice Marije u Novom Vinodolskom, nema sumnje da se u doba izrade zemljovida mogao osobno uvjeriti o izgledu i stanju grižanskoga plemićkoga grada, koji se nalazi na samo nekoliko desetaka kilometara udaljenosti od Novog Vinodolskog.

Ostatci grižanskoga plemićkoga grada godine 1919. (Crnić M. K. 1919/1920, grafika)

žana i njegove okolice iz godine 1869. kao nepravilnog četverokuta, branjenog ugaonim okruglim kulama potpuno je pogrešan.⁹ Premda nema sumnje da su očuvani obrambeni zidovi i kule istočnog dijela gradske jezgre poslužile autoru karte kao polazišna točka za njezinu rekonstrukciju, ono što čudi jest činjenica da je autor prostorni raspored obrambenih zidova istočne polovice gradske jezgre zrcalno preslikao na njezinu zapadnu polovicu, premda su u to doba bili, kao što svjedoči fotografija grižanskoga plemićkoga grada iz godine 1851., još uvijek dobro očuvani dijelovi obrambenih zidova u njezinoj zapadnoj polovici.¹⁰ Čini se da je upravo ova rekonstrukcija izgleda jezgre grižanskoga grada bila obrazac prema kojemu su je Szabo i Laszowski opisali (Szabo 1920, 184–185; Laszowski 1923, 193).

⁹ Katastarski plan Grižana čuva se u Grafičkoj zbirci Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu.

¹⁰ Ostatci zapadnoga, jugozapadnoga i južnoga obrambenog zida s ostacima sjeveroistočnoga i jugoistočnoga obrambenog zida zatvaraju gradsku jezgru u obliku nepravilna peterokuta, branjenog samo s tri okrugle ugaone obrambene kule.

Veliku pomoć u rekonstrukciji izgleda grižanskoga plemićkoga grada i stanju njegovih ruševina potkraj 19. i početkom 20. stoljeća pružaju nam nekoliko njegovih crteža pohranjenih u Upravi za kulturni razvitak i kulturnu politiku Ministarstva kulture. Najstariji među njima jest crtež tintom Milana Šenoa iz godine 1893. koji prikazuje ostatke grižanskoga plemićkoga grada u pogledu s juga. Na njemu je Šenoa prikazao dio jugoistočnoga obrambenog zida, unutrašnje lice sjeverne ugaone okrugle kule, te u prvom planu crteža, okruglu ugaonu jugoistočnu kulu, kojoj nedostaje dio južnog pročelja do visine spoja druge i treće etaže. Dok je prostorni raspored tih dijelova arhitekture grižanskoga plemićkoga grada dobro pogođen i odgovara njihovom tlocrtnom rasporedu na terenu, Milan Šenoa iz nepoznatog razloga crta desno od jugoistočne kule veliki obrambeni zid umjesto ostataka istočne ugaone okrugle kule i kamene stijene na kojoj se njezini ostatci nalaze. Ruševine grižanskoga plemićkoga grada bile su inspiracija i Beli Čikoš-Sesiji, koji je potkraj 19. stoljeća naslikao akvarel ostataka grižanskoga grada na kojem dominira sjeverna ugaona kula gradske jezgre. Uz Šenoin i Čikoš-Sesijin prikaz ostataka grižanskoga plemićkoga grada veliku nam pomoć u rekonstrukciji njegova izgleda pruža i crtež Đure Szabe iz godine 1911., koji prikazuje ostatke grižanskoga plemićkoga grada u pogledu s juga, kao i bakropis Menci Clementa Crnčića iz godine 1919. ili 1920., koji prikazuje ostatke toga grada u pogledu sa sjeverne strane. Taj je bakropis posebno zanimljiv i vrijedan jer je to jedini prikaz sjeveroistočnog pročelja grižanskoga plemićkoga grada. Usto što nam taj bakropis svjedoči o izgledu toga dijela grada početkom dvadesetih godina 20. stoljeća, on također sjajno svjedoči i o izuzetnom strateškom položaju grižanskoga plemićkoga grada, s kojeg se "kao na dlanu" vide središnji dijelovi Vinodolske doline, Podgorskoga kanala i otoka Krka u daljini.

Podatke o stanju i izgledu ruševina grižanskoga plemićkoga grada tijekom 19. i 20. stoljeća skladno dopunjuju najstarije fotografije ostataka grižanskoga plemićkoga grada. Među njima se posebno ističe fotografija iz godine 1851. koja prikazuje unutrašnje pročelje gradske jezgre grižanskoga plemićkoga grada i čitavu strmu padinu na kojoj je bio podignut taj složeni fortifikacijski sklop u pogledu sa sjeverozapadne strane¹¹, potom fotografija sjeverne ugaone kule gradske jezgre u pogledu sa zapadne strane, te fotografija južnoga i jugoistočnoga dijela grižanskoga plemićkoga grada u pogledu s južne strane, objavljena godine 1920. na kojoj se, uz dominirajuću jugoistočnu kulu gradske jezgre, posebno lijepo vidi vanjsko pročelje potpornog zida pristupne staze¹². Za razliku od njih, brojne druge fotografije ostataka grižanskoga plemićkoga

¹¹ Fotografija se čuva u fototeci Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža.

¹² Tu je fotografiju grižanskoga plemićkoga grada prvi put objavio Gjuro Szabo u knjizi *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* (Szabo 1920, 190).

Pogled sa sjeverozapada na ostatke grižanskoga plemićkoga grada godine 1851. (Laszowski E. 1923, 197)

grada iz druge polovice 20. stoljeća tek nijemo svjedoče o ubrzanom propadanju ostataka te značajne vinodolske fortifikacije zbog rasta podivljale vegetacije, čije korijenje i danas sustavno uništava njegovu arhitekturu.¹³ Među njima posebno se ističe fotografija Egona Hreljanovića, objavljena godine 1988. u knjizi Nade Klaić, koja prikazuje ostatke sjeveroistočnoga obrambenoga zida utvrđenoga predgrađa i gradske palače grižanskoga grada s još uvijek čitavim bunkerom iz Drugoga svjetskog rata na mjestu istočne kule u pogledu sa sjevera.

Povijest

Današnje grižansko naselje, 4 km sjeveroistočno od Crikvenice, jedno je od najstarijih naseobina Vinodola koje kontinuirano naseljeno najmanje tisuću i devetsto godina (Matejčić, 1987, 57).¹⁴ Suvremeno naselje oblikovalo se tijekom srednjeg vijeka kao podgrađe istoimenoga plemićkoga grada, podignutog

¹³ Veliki broj fotografija grižanskoga plemićkoga grada nalaze se u fototeci Ministarstva kulture Republike Hrvatske i riječkoga konzervatorskog zavoda.

¹⁴ Podno ruševina plemićkoga grada pronađena je rimska građevina iz 1. stoljeća.

na kamenoj litici neposredno na spoju plodne vinodolske doline i strmih stijena, koje ju s istočne strane zatvaraju poput nepremostiva bedema i odvajaju od Gorskog kotara. O dinamičnosti reljefa na kojemu je nastao plemićki grad Grižane svjedoči srednjovjekovno ime toga grada jer, doista, ako promatramo ostatke grižanskoga plemićkoga grada iz vinodolske doline, stječe se dojam da je taj plemićki grad srastao sa strmom stijenom ili "grižom", kako domaće stanovništvo naziva te stijene, na kojoj je bio podignut.

Stoga ne treba čuditi razmišljanje prethodnih istraživača grižanske povijesno-arheološke baštine da je taj prirodno zaštićen prostor mogao uvjetovati u kasnoantičko ili u bizantsko doba gradnju prve fortifikacijske građevine (Matejčić, 1987, 57). Premda na položaju grižanskoga plemićkoga grada nisu pronađeni nikakvi materijalni dokazi (sitni nalazi, ostatci arhitekture i dr.) koji bi govorili u prilog toj pretpostavci, kao što je to slučaj kod, npr., utvrde Sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu (Regan, 2002, 145),¹⁵ njeno postojanje na toj lokaciji izvodimo na osnovi postojanja drugih takvih utvrda u neposrednoj blizini, poput obližnjeg Badnja kraj Crikvenice ili Lopara kraj Novog Vinodolskog. Ove utvrde činile su lanac međusobno vizualno povezanih utvrda podignutih za nadzor i obranu bizantskoga posjeda na istočnoj obali Jadrana (Faber/Matejčić 1963, 44–47; Šonje 1975, 275–290; Faber 1986/1987, 116–124; Brusić 1988, 111–119; Tomićić 1990, 143–144; Gunjača 1994, 49–59; Tomićić 1996, 291–305; Glavičić 2001, 203–215; Regan 2002, 141–148; Lešić 2003, 195). Kako se taj bizantski lanac utvrda proteže od Dubrovnika pa sve do Pule, na ovome mjestu navest ćemo samo one čije je porijeklo nedvoj-

Pogled sa zapada na ostatke sjeverne kule gradske jezgre (Fototeka Uprave za kulturni razvitak i kulturnu politiku Ministarstva kulture RH)

¹⁵ U ostacima unutrašnje građevine smještene u jugozapadnome uglu te utvrde pronađen je bizantski zlatnik.

Pogled s juga na ostatke grižanskoga plemićkoga grada (Szabo Gj. 1920, 189, sl. 203)

skog, Badanj kraj Crikvenice i Grčki grad kraj Bakra (Tomičić, 1993, 96, karta 1. "Karta sjevernog hrvatskog primorja s rasporedom ranobizantskih utvrda"). S obzirom na to da su sve bizantske utvrde na istočnoj obali Jadrana bile u međusobnoj vizualnoj komunikaciji, prateći raspored utvrda na obali uz kanal između Krka i današnjeg vinodolsko-crikveničkog primorja primjećuje se praznina koja nastaje uz obalu između Lopara kraj Novog Vinodorskog i Badnja kraj Crikvenice. Jer, dok je Lopar u izravnoj vizualnoj komunikaciji s tri krčke bizantske utvrde,¹⁶ dotle se s Badnja ne vidi niti jedna od njih. Kako su arheološka istraživanja nedvojbeno potvrdila postojanje kasnoatničke i bizantske utvrde na toj lokaciji, jedini način na koji je ona mogla biti u vizualnoj komunikaciji s drugim utverdama na otoku Krka i u vinodolsko-crikveničkome primorju jest postojanje još jedne utvrde na području današnjeg Vinodola preko koje je mogla biti u kontaktu s drugim utverdama. S obzirom na to da se s lokacije grižanskoga plemićkoga

beno potvrđeno, a nalaze se u blizini Grižana. Na prvome su mjestu utvrde na otoku Krku podignute na njegovoj sjeveroistočnoj obali. Najjužnija među njima je utvrda Korintija (Corintia) ili Bosar, čije se ruševine nalaze na krajnjem jugoistočnome kraju otoka Krka, dok je najsjevernija među njima utvrda podignuta na otočiću sv. Marko u neposrednoj blizini Krka, preko kojeg danas prolazi Krčki most. Između tih utvrda smjestile su se dvije manje. Prva je utvrda Veli grad kraj Vrbnika, a druga je bezimena bizantska utvrda, čije se ruševine nalaze kraj mjesta Šila na otoku Krku. Te su utvrde branile pristup otoku Krku s otočne strane, dok su s kopnene strane pristup otoku branile do sada tri ubicirane bizantske utvrde: Lopar kraj Novog Vinodol-

¹⁶ Korintija (Corinita), Veli grad i neimenovana utvrda kraj Šila.

Sjeverna i istočna kula gradske jezgre (Klaić N. 1988, 122)

grada vidi ne samo Badanj već i sve četiri krčke bizantske utvrde,¹⁷ možemo pretpostaviti da je upravo na tom položaju stajala kasnoantička i bizantska fortifikacija.¹⁸

¹⁷ Pogled s grižanske stijene prema utvrdi na otočiću sv. Marka zaklonjen je brdom koje odvaja Vinodol od crikveničkoga primorja. Premda se taj položaj s grižanskoga plemićkoga grada izravno ne vidi, praćenjem obalne linije otoka Krka može se odrediti položaj te utvrde u prostoru. Samim time, ako je straža u toj utvrdi zapalila vatru po noći ili radila dimne signale preko dana, posada grižanske utvrde mogla ih je vidjeti.

¹⁸ Dok Emil Laszowski navodi u knjizi *Gorski kotar i Vinodol* narodnu legendu prema kojoj su Grižane izgradili Grci i Rimljani, dotle Radmila Matejčić prva iznosi hipotezu da je sedam vinodolskih fortifikacija, odnosno vinodolsko sedmograde (Ledenice, Lopar, Bribir, Belgrad ili Grižane, Badanj, Drivenik i Hreljin) bilo izgrađeno još u doba Rimskoga Carstva, a svoju hipotezu temelji na osnovi arheološkog materijala pronađenog tijekom istraživanja utvrde Badanj (Laszowski 1923, 195; Matejčić 1978, 258).

Unatoč nedostatku povijesnih izvora i materijalnih dokaza koji bi svjedočili o životu na toj lokaciji prije prvog spomena grižanskoga plemićkoga grada u Vinodolskom zakoniku godine 1288. (VZ 1995, 74), daljnjom analogijom prema Badnju i Loparu možemo također pretpostaviti da je taj izvanredno strateški položaj mogao biti zaposjednut neposredno nakon doseljenja Hrvata u Vinodol početkom 9. st. te da je kao takav mogao služiti novodoseljenoj zajednici kao sjedište slavonske župe ili općine sve do ulaska krčkih knezova u njegov posjed između 1209. i 1223. godine (Strčić, 1998, 389). Na takvu nas rekonstrukciju događaja upućuju rezultati arheološkog istraživanja na obližnjoj utvrdi Badanji. Ona su dokazala kontinuitet života u toj utvrdi od vremena njezine gradnje u 4. st. pa sve do njezine propasti u 14. st. (Matejčić 1978, 239–265). Gotovo je isti slučaj bio i s loparskom utvrdom u kojoj se život nastavio, unatoč gradnji novoga gradskoga kaštela u jugoistočnome uglu novovinodolskoga srednjovjekovnog naselja nedaleko nje, sve do mletačkog napada na Novi Vinodolski godine 1598., kada je bila uništena (Laszowski, 1923, 264).

U doba donošenja Vinodolskog zakona grižanski plemićki grad bio je sjedište vlastelinske i općinske uprave krčkih knezova (Klaić 1988, 108, karta "Vinodolske općine u doba sastavljanja Vinodolskog zakona"). Tada su se sklopu grižanske općine nalazila još i područja plemićkoga grada Badnja te Grižanima susjednog sela Belgrada (Barbarić 2002, 295). Znamo li da su se tijekom srednjeg vijeka svi veliki feudalni posjedi branili isključivo pasivnom obranom, odnosno gradnjom raznovrsnih fortifikacijskih građevina (kula, kaštela, plemićkih gradova, pribježišta, utvrđenih naselja) na strateški ključnim i lako branjivim položajima, te ako znamo da su krčki knezovi stekli Vinodolsku županiju kao nasljedni posjed između 1209. i 1223. godine, nećemo pogriješiti ako gradnju grižanskoga plemićkoga grada, unatoč prethodnim razmišljanjima o povijesnom razvoju tog lokaliteta, datiramo najkasnije između tih godina i prvog spomena u povijesnim izvorima.

Grižanski je plemićki grad bio u sklopu jedinstvenog posjeda krčkih knezova sve do podjele frankopanskih gradova i posjeda na sastanku sedmero braće i jednog nećaka u Modrušu godine 1449. Tada grižanski grad prelazi u posjed Nikole V. Frankopana (Strčić 1998, 394). U rukama njegovih potomaka grižanski je grad bio sve do godine 1474., kada ga je Nikolina kćer Margareta nakon smrti brata Bartola X. Ozaljskog prodala stricu Martinu IV. Frankopanu. Martin je namjeravao svoj dio posjeda ostaviti bratu Stjepanu III. (II.) Modruškome i njegovu sinu Bernardinu Ozaljskome, o čemu svjedoči isprava od 20. srpnja 1475. Njom su se Stjepan i Bernardin obvezali Martinu da će nakon ulaska u posjed njegovih gradova poštovati sve njegove darovnice franjevačkom samostanu Sv. Marije na Trsatu te pavlinskim samostanima u Crikvenici i današnjem Novom Vinodolskom (Matejčić 1991, 96–97). Nakon prepada

Martinova brata Ivana VII. ml. Krčkog na Vinodol godine 1479. i osvajanja njegovih gradova Novoga i Bribira, Martin je gotovo na smrtnoj postelji sve svoje plemićke gradove i posjede, pa tako i grižanski plemićki grad, oporučno ostavio hrvatsko-ugarskome kralju Matiji Korvinu, koji je njegovu posljednju volju izvršio godine 1480. Tada su kraljeve postrojbe pod zapovjedništvom kapetana Blaža Podmanickog te senjskoga i gatanskoga kapetana Maroja Žunjevića protjerali Ivana VII. ml. Krčkog iz Vinodola i zaposjeli u kraljevo ime sve vinodolske plemićke gradove. U kraljevskom posjedu grižanski je plemićki grad bio do 6. studenog 1481. kada ga je darovao Stjepanu III. (II.) Modruškom i Bernardinu Ozaljskome (Strčić 2000, 79–81).

Za razliku od plemićkoga grada, grižansko je naselje bilo izuzeto iz njegova posjeda jer ga je još godine 1474. Martin IV. Frankopan poklonio franjevačkom samostanu na Trsatu, odnosno njegovoj Crkvi Blažene Djevice Marije na Trsatu (Klaić 1901, 273; Laszowski 1923, 113, 147; Matejčić 1991, 96). Budući da je ulaskom u posjed grižanskoga naselja franjevački samostan došao u vazalni odnos prema Martinu IV., trsatski franjevci morali su mu se obvezati da će njihovi kmetovi s područja Grižana i drugih dijelova bivšega grižanskoga posjeda i dalje priznavati sudsku vlast gospodara grižanskoga plemićkoga grada, služiti vojničku službu za njega te sudjelovati u radovima na održavanju grada (Barbarić 2002, 296–297).¹⁹ Te obveze bile su ponovno potvrđene godine 1570. ugovorom između trsatskih franjevaca i Stjepana IV. (III.) Ozaljskog Frankopana neposredno uoči prelaska grižanskoga plemićkoga grada u posjed knezova Zrinskih. Stoga kada franjevački samostan podiže godine 1486. tužbu protiv Maroja Žunjevića, senjskog kapetana i gospodara obližnjeg Bribira i Novog, da im je nasilno oduzeo Grižane, ta tužba se ne odnosi na grižanski plemićki grad, već samo na grižansko naselje (Matejčić 1991, 97; Barbarić 2002, 297).²⁰

¹⁹ Osim Grižana, Martin IV. poklonio je trsatskim franjevcima godine 1468. selo Kotor kraj današnje Crikvenice te razne dohotke sa bakarskoga, bibriskoga, novovinodolskoga, otočackoga, okićkoga i kostajničkog posjeda (Matejčić 1991, 96).

²⁰ Premda se na prvi dojam može činiti neobičnim da je selo Grižane s pripadajućom zemljom i kmetovima bilo godine 1474. izuzeto iz posjeda grižanskoga plemićkoga grada, s obzirom na njihov međusobni geografski odnos, takva pojava dvostrukog vlasništva na gotovo identičnome prostoru bila je na području srednjovjekovne Hrvatske uobičajena, što se ponajbolje vidi iz primjera Samobora, čije se srednjovjekovno naselje kao slobodan kraljevski grad potpuno neovisno razvijao od samoborskoga plemićkoga grada smještenog, poput grižanskoga plemićkoga grada, neposredno iznad njega. Slična situacija bila je i kod zagrebačkoga slobodnoga kraljevskoga grada Gradeca, u čijem se sjevernome uglu nalazila utvrda zagrebačkog Kaptola (današnji Popov toranj) kao sastavni dio gradskih obrambenih zidova, ali i kod slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina, koji se također razvijao potpuno neovisno od plemićkoga grada smještenog u njegovome sjeverozapadnome uglu.

Nakon Bernardinove smrti godine 1529. grižanski je plemićki grad naslijedio Stjepan IV. (III.) Ozaljski u čije ime je njime, kao i drugim Bernardinovim gradovima i posjedima, upravljao kao skrbnik do godine 1536. hrvatsko-ugarski kralj i austrijski nadvojvoda Ferdinand I. Habsburgovac (Miculinić 1988, 137). Za razliku od svoga strica Bernardina Ozaljskoga koji je tijekom gotovo četiri desetljeća obnavljao i gradio brojne utvrde za zaštitu posjeda ozaljske grane Frankopana od osmanlijskih pljačkaških prepada i vojnih pohoda, Stjepan IV. (III.) Ozaljski je slabo gospodario njima, što neposredno potvrđuje vrhovni kapetan Hrvatske i Slavonske krajine Ivan Lenković u svojem nacrtu obrane hrvatsko-slavonske granice iz godine 1553., u kojem kaže da su Grižane "... utvrđeni gradić. U istoj je situaciji kao i Bribir. Slabo se za nj brine vlasnik Stjepan Frankopan." (Kruhek 1995, 195).²¹ Kako Stjepan nije imao djece, on je 3. travnja 1572. odredio da sve njegove posjede, plemićke gradove i kaštele, pa tako i grižanski plemićki grad, naslijede nakon njegove smrti nećaci Juraj IV. i Krsto Zrinski.

Unatoč protivljenju drugih grana Frankopana, grižanski su plemićki grad nakon Stjepanove smrti godine 1577., naslijedili njegovi nećaci (Strčić 1998, 424). U sklopu jedinstvenoga zrinskog posjeda grižanski je plemićki grad bio sve do godine 1649., kada su braća Petar IV. i Nikola VII. Zrinski podijelila obiteljske posjede. U toj podijeli grižanski je plemićki grad pripao Petru, koji je njime gospodario sve do vojnog sloma zrinsko-frankopanskoga protuhabsburškog pokreta i zapljene zrinskih imanja godine 1670., odnosno do njegova pogubljenja u Bečkom Novom Mjestu godine 1671. Čini se da su Zrinski poput svoga dalekog rođaka Stjepana IV. (III.) Ozaljskog zapustili održavanje grižanskoga plemićkoga grada jer se on u popisu zaplijenjenih zrinskih imanja iz godine 1672. opisuje kao "prastara gradnja" i "ruševan", sa samo jednom prostorijom za stanovanje (Laszowski 1923, 203).

Nakon Petrova pogubljenja, polovica grižanskoga plemićkoga grada i njegova posjeda pripala je njegovu nećaku Adamu Zrinskome, a polovica Ugarskoj dvorskoj komori. Kada je Adam Zrinski poginuo u bitci kraj Slankamena godine 1691. tijekom Velikog (Bečkog) rata za oslobođenje (1683–1699), Ugarska je dvorska komora otkupila od njegove udovice polovicu grižanskoga plemićkoga grada i posjeda te ga godine 1692. prodala Austrijskoj dvorskoj komori. U rukama te komore grižanski je plemićki grad bio do godine 1749., kada njihovim vlasnikom postaje Bečka bankovna deputacija sa sjedištem u Ljubljani. Samo dvije godine nakon ulaska Deputacije u posjed grižanskoga plemićkoga grada, snažan potres ponovno pogađa Vinodol (Laszowski 1923, 148, 250). Premda ga anonimni pavlin još godine 1752. slikovno prikazuje kao kro-

²¹ "BRIBIR, utvrda i utvrđeni grad. Pripada Stjepanu Frankopanu. On bi ga sam trebao braniti i čuvati, ali to čini vrlo slabo." (Kruhek 1995a, 194)

vom pokriveni grad, nema sumnje da ga je taj potres teško oštetio te da ga je Deputacija, zbog visokih troškova održavanja i gospodarske beskorisnosti, prepustila tijekom prve polovice pedesetih godina 18. stoljeća zubu vremena, čime je nakon dvanaest stoljeća bio zauvijek ugašen život u tome gradu.²² Posljednji je put grižanski plemićki grad bio korišten za vrijeme Drugoga svjetskog rata kada je prizemlje istočne kule bilo pretvoreno u bunker za nadzor puteljka koji vodi iz Belgrada u Grižane.

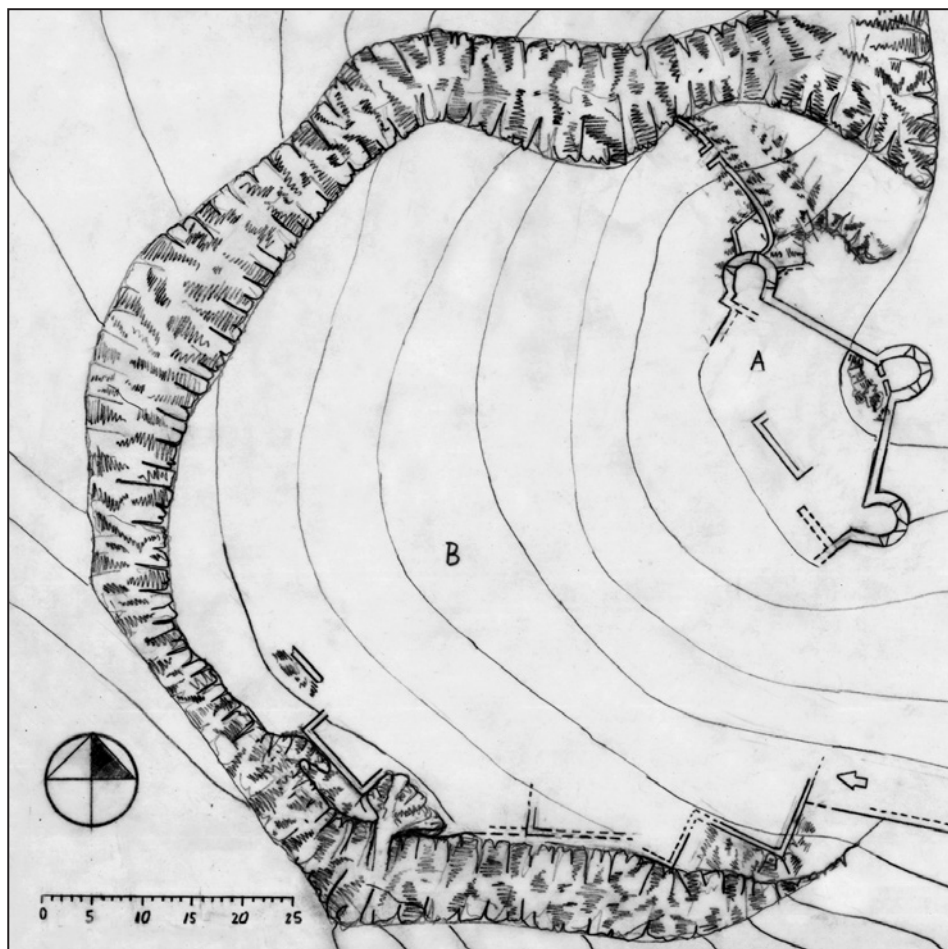
Grižanski arhitektonski sklop

U razmatranju građevinskih ostataka grižanskoga arhitektonskog sklopa valja istaknuti nekoliko problema. Posebno se to odnosi na odabir metode istraživanja. Primijenili smo metodu "tradicionalne" analize arhitektonskih ostataka tog grada temeljenu na terenskom pregledu, analiziranju grafičke i foto dokumentacije te usporedbe dobivenih rezultata sa stilski sličnim fortifikacijskim građevinama u Hrvatskoj, čije je vrijeme gradnje potvrđeno povijesnim izvorima. Premda bi za istraživanje ovog zanimljivog lokaliteta bilo puno bolje primijeniti tzv. građevinsku analizu temeljenu na preciznom dokumentiranju ostataka (fotogrametrija, izrada geodetskog snimka i brojne druge radnje), takav put iziskivao bi angažaman većeg broja stručnjaka i državnu potporu, što u ovom slučaju nije bilo moguće organizirati.

Također se kao problem pojavio način mjerenja očuvanih dijelova grižanskoga arhitektonskog sklopa (dužina, širina i visina očuvane arhitekture) bez suvremenih geodetskih instrumenata. Mjerenje duljine unutarnjih i vanjskih zidova obavili smo pomoću kućnog metra, njihov međusobni odnos odredili smo ručnim satom, a visinu pojedinih zidova odredili smo tzv. odokativnom metodom koja se temelji na odabiru objekta poznate visine, širine ili visine te postavljanjem toga objekta u omjer s istraživanim objektom. Kako nam je zahvaljujući snimci arhitekta Željka Vukušića poznata širina jugoistočne kule, tu smo mjeru uzeli kao temelj za određivanje visine svih očuvanih objekata. Premda se primjenom tih mjernih metoda može relativno dobro odrediti tražene veličine, dobiveni rezultati ipak nisu dovoljno točni za konačne zaključke.

Nije nevažan ni problem izrade skice tlocrta ostataka grada te što preciznijeg ucrtavanja dobivenih rezultata. Kao podlogu za izradu pripremili smo

²² Sličnu sudbinu doživjeli su i obližnji kašteli u Bakru, Novom Vinodolskom i Driveniku. Bakarski kaštel je Bečka bankovna deputacija dijelom porušila neposredno nakon potresa godine 1751., a veći dio kaštela u Novom Vinodolskom godine 1761. Za razliku od bakarskoga i novovinodolskog kaštela, Deputacija je drivenički kaštel prepustila zubu vremena (Laszowski 1923, 204).

Skica tlocrta ostataka grižanskog plemićkog grada: A – gradska jezgra, B – utvrđeno predgrađe (Regan K. 2005.)

kartografski predložak na osnovi temeljne državne karte Republike Hrvatske (mjerilo 1:5000). Nakon neznatne prilagodbe (brisanje nepotrebnih topografskih oznaka), preklopili smo ga sa zračnim snimkom položaja grižanskoga plemićkoga grada te izvukli vidljive dijelove arhitekture. U nastavku izrade skice tlocrta oni su postali ishodišnom točkama za ucrtavanje svih ostalih objekata na terenu pomoću ručnog sata te školskog ravnala.

Ostatci grižanskoga plemićkoga grada nalaze se neposredno iznad istoimenog naselja, na spoju plodne vinodolske nizine i planinskog masiva koji ju sa sjeveroistočne strane odvaja od prostranstva Gorskog kotara. Svojom čitavom površinom zauzima strmu padinu kamene stijene, koja se samo s istočne strane naslanja na gorskokotarski planinski masiv, dok je s ostale tri strane

liticama odvojena od vinodolske nizine i susjednih padina gorskokotarskog planinskog masiva. Konfiguracija terena na kojemu je podignut grižanski plemićki grad uvjetovao je visinski vrlo razvedenu kompoziciju. Razlika između najvišega²³ i najnižeg dijela utvrde²⁴ iznosi čak 40 m. Ostacima grižanskoga plemićkog agrada može se pristupiti sa sjeverne strane uređenom pješačkom planinarskom stazom iz obližnjeg Belgrada te s južne strane strmom i zapuštenom stazom koja vodi uzbrdo iz grižanskog naselja.

Ruševine grižanskoga plemićkoga grada pružaju se od zapada prema istoku u duljinu od približno 75 m, a najveća mu je širina približno 85 m. Odmah se opaža da se sastoji od dva dijela: gradske jezgre podignute na njegovome najvišem dijelu u sjeveroistočnome uglu te utvrđenog predgrađa, čiji obrambeni zidovi zatvaraju čitavu padinu stijene na kojoj je podignut grižanski plemićki grad sa sjeveroistočne, istočne i južne strane. Svi zidovi grada zidani su od grubo obrađenoga kamena koji je slagan u donekle pravilne vodoravne nizove. Visine nizova na pročeljima zida variraju. Unutrašnjost ili jezgra zida ispunjena je lomljenim kamenom. Kao vezivo su grižanski graditelji koristili vapneni mort. Širina očuvanih zidova varira od jedne do druge građevine grižanskoga plemićkoga grada. Dok su u gradskoj jezgri ugaone kule široke 1,40 m, dotle su obrambeni zidovi koji ih povezuju u jednu cjelinu široki tek 1,05 m.²⁵ Unutrašnja i vanjska pročelja obrambenih zidova i kula gradske jezgre, kao i potporni zid prilazne staze s jugoistočne strane, karakteriziraju brojne kvadratne rupe koje su nastale tijekom demontaže građevinske skele nakon završetka gradnje, odnosno kao posljedica izvlačenja drvenih greda iz zidova pomoću kojih je skela bila učvršćena uza zid tijekom gradnje.²⁶ Osim njih, zidove gradske jezgre karakterizira i velika pravilnost zidnih ploha, što nas navodi na zaključak da su njezini graditelji, osim postavljanja skele uza zidove na "bizantski način", koristili i njihovu tehniku zidanja uz pomoć

²³ 315 m apsolutne visine.

²⁴ 275 m apsolutne visine.

²⁵ Mjerenje širine obrambenih i pregradnih zidova utvrđenog predgrađa nije izvršena jer je pristup jugozapadnim građevinama predgrađa bio nemoguć zbog izuzetno guste i neprohodne mediteranske vegetacije.

²⁶ "5. Zidovi svih utvrda, kao i svih objekata koji se nalaze u njima, gotovo u pravilu su bili zidani pomoću osebujno montirane skele. Ona se, naime oslanjala na grede postavljene preko zidova a oko greda su, da bi ih poslije bilo moguće izvući, formirani četvrtasti otvori i danas vidljivi na zidnim platnima pojedinih objekata" (Gunjača 1994, 54). Premda se ovaj citat odnosi na tehniku zidanja bizantskih utvrda na istočnoj obali Jadrana u 6. stoljeću, jasno je da se ta građevinska tehnika zadržala i nastavila primjenjivati tijekom čitavoga srednjega i novog vijeka na istočnoj obali Jadrana, pa tako i u Vinodolu.

otplata.²⁷ Za razliku od njih, zidove građevina utvrđenog predgrađa karakteriziraju dva tipa uglovnih klesanaca.

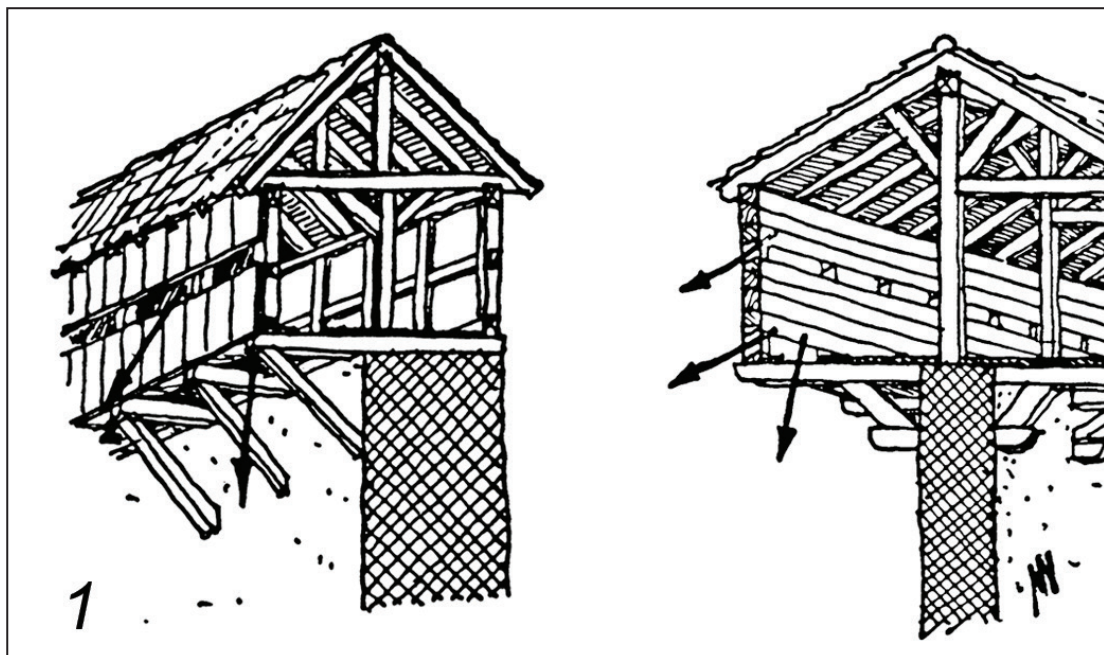
1) Gradska jezgra

Najbolje očuvana cjelina grižanskoga plemićkoga grada jest gradska jezgra, čiji se ostatci pružaju od sjevera prema jugu u duljinu od približno 35 m, a od zapada prema istoku u širinu od približno 21 m. Nalazi se na najvišem dijelu grižanskoga fortifikacijskog kompleksa, u njegovome sjeveroistočnome uglu, na mjestu gdje je pristup obrambenim zidovima grada bio najlakši, a samim time i njegova obrana najteža. O iznimnome strateškome i dominantnome položaju gradske jezgre naspram okolice jasno svjedoči bunker izgrađen unutar prizemlja istočne ugaone okrugle kule za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Gradska jezgra sastoji se od nepravilnoga peterokutnog dvorišta i gradske palače. Unutar dvorišta, između jugozapadnoga obrambenog zida jezgre i istočnoga krila palače, nalaze se ostatci nekadašnje vodospreme, od koje se danas očuvala tek pravokutna terasa naslonjena na jugozapadnu padinu grižanske stijene, ispunjena šutom i prekrivena gustom mediteranskom vegetacijom. Na jugozapadnoj je strani potporni zid terase visok približno jedan metar, dok je prostor između nje i stijene ispunjen šutom i prekriven gustom vegetacijom. Premda se od obrambenih zidova koji su sa sjeverozapadne, jugozapadne i jugoistočne strane zatvarali dvorište gradske jezgre nisu sačuvali gotovo nikakvi ostatci osim temelja sjeverozapadnog zida naslonjenog na sjevernu ugaonu kulu gradske jezgre, njihov nekadašnji smjer pružanja možemo približno odrediti prateći smjer pružanja slojnice 305 m koja se kontinuirano pruža u dva loma od završetka vidljivih ostataka temelja sjeverozapadnog zida pa sve do ostataka jugoistočnoga obrambenog zida gradske jezgre, danas većim dijelom zatrpanim šutom nastalom zbog urušavanja južnoga pročelja jugoistočne kule gradske jezgre.²⁸ S obzirom na slabu očuvanost tih zidova, njihovu visinu možemo približno odrediti na osnovi usporedbe grižanske jezgre s tlocrtno i tipološki sličnim utvrdama. Kod Ogulina su ti zidovi dopirali čak do visine spoja treće i četvrte etaže, a kod Dubovca do visine spoja druge i treće etaže. Budući da se ispod ostataka tih zidova prostire strma padina grižanske stijene, možemo pretpostaviti kako su obrambenih zidovi gradske jezgre, ne računajući obrambeni hodnik, mogli biti manje visine, odnosno da su mogli

²⁷ "7. Velika pravilnost zidnih ploha, unatoč činjenici da je za gradnju najčešće upotrijebljen pritesan kamen vrlo različitih dimenzija, upućuje nas na zaključak, da su se graditelji pri zidanju koristili nekom vrste otplate. Visina otplate odgovarala je razmaku među horizontalnim nizovima otvora skele". (Gunjača 1994, 54).

²⁸ Ta slojnica ima vrijednost od 305 m apsolutne visine.

Usporedni prikaz obrambenih hodnika (Doborniĉ 19912, 52; Miculiniĉ S. 1988,149)

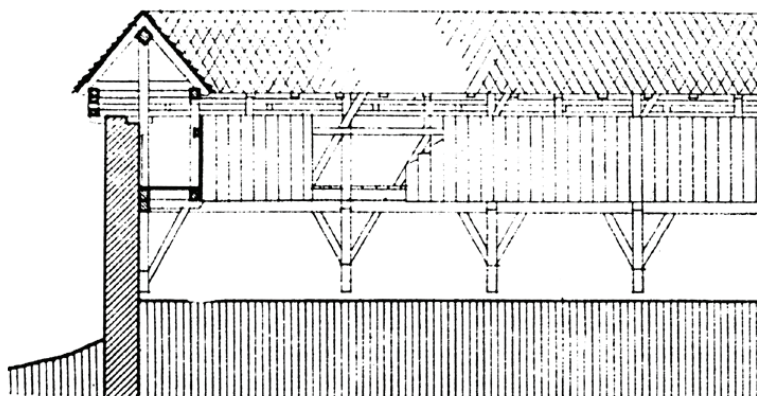
biti podignuti samo do spoja druge i treće etaže. Premda nemamo nikakvih izvora koji bi nam potvrdili izgled braništa tih zidova, možemo pretpostaviti da su najkasnije u prvoj polovici 16. stoljeća na njihovim vrhovima sagrađeni drveni obrambeni hodnici, kao što je to bio slučaj kod zagrebačke biskupske tvrđave (Doborniĉ 1991², 51–52), sisačkog kaštela (Žmegač 1994, 137–148) ili utvrđene crkve u Kneži u Sloveniji (Miculiniĉ 1988, 149).

Ulaz u dvorište gradske jezgre najvjerojatnije se nalazio na južnom obrambenom zidu gradske jezgre. Premda nema građevinskih ostataka koji bi potvrdili tu pretpostavku, na osnovi opisa Laszowskog, koji je vidio ostatke praga vrata kraj južnih kula,²⁹ te na temelju konfiguracije terena, možemo pretpostaviti da se prilazni put od jugoistočnih gradskih vrata utvrđenog predgrađa do

²⁹ U doba kada je Laszowski opisivao ostatke grižanskoga plemićkoga grada smatralo se da je njegova jezgra nepravilan četverokut utvrđen s četiri ugaone kule, unatoč činjenici što se od četvrte kule nisu u to doba mogli vidjeti apsolutno nikakvi ostatci, o čemu jasno svjedoči fotografija Grižana iz godine 1851. Zbog tog pogrešnog viđenja tlocrta i izgleda jezgre, Laszowski je napisao da se sačuvani pragovi ovećih vrata nalaze na zidu što spaja južne kule. Danas znamo da je južni obrambeni zid gradske jezgre branila samo jugoistočna kula. Unatoč pogrešnom broju kula na južnome zidu, nesporna je činjenica da je Laszowski na njemu vidio ostatke praga ovećih vrata. Vidjeti bilj. 3.

2

3

južnih vrata gradske jezgre postupno uspinjao po padini grižanske stijene u najmanje dva oštra loma i da je tekao usporedno sa zapadnim obrambenim zidom gradske jezgre. Takav položaj vrata gradske jezgre i prilaznoga puta nije samo logično uvjetovan konfiguracijom terena, već i jednim od kanona srednjovjekovnoga i novovjekovnoga fortifikacijskoga graditeljstva koji je nalažio da svaki prilazni put bilo kojemu fortifikacijskome objektu mora biti što duži, lomljen i u neposrednoj blizini obrambenih zidova građevine u kojoj vodi. Pravilno postavljanje prilaznoga puta omogućavao je braniteljima da iz sigurnosti svoga položaja na vrhu obrambenih zidova mogu kvalitetno provoditi njegov nadzor ili obranu (Horvat, 1998, 42, 50–51).³⁰ S obzirom na to da je istočna polovica južnoga obrambenog zida gradske jezgre bila inkorporirana u južno krilo palače, vrata jezgre mogla su se nalaziti jedino u zapadnoj polovici južnoga zida, odnosno na prostoru između jugozapadnog ugla južnog krila palače i jugozapadnog ugla gradske jezgre.

³⁰ Kao najljepši i najbolje sačuvani primjer prilaznog puta jednom plemićkom gradu prikazuje nam se trakošćanski put koji se kružno uspinje uzbrdo po stožastome brdu na kojemu grad leži od gospodarskih objekata u nizini rijeke Bednje do glavnog ulaza u Trakošćan. Tim kružnim usponom ne samo da je bio olakšan prilaz glavnome ulazu u grad, već je njime bio produžen put neprijateljskim vojnicima da se probiju do ulaza u grad, a samim time bila je dana prednost braniteljima da iz sigurnosti svojih braništa borbeno djeluju po napadačima i nanose im gubitke.

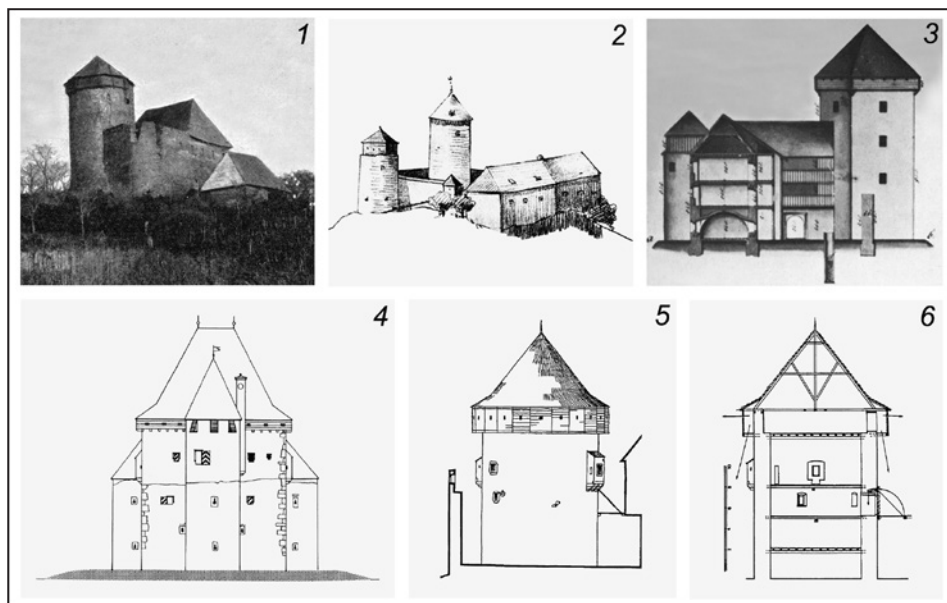
II) Palača

Za razliku od obrambenih zidova dvorišta gradske jezgre koji su fragmentarno očuvani tek u temeljima, gradska je palača grižanskoga plemićkoga grada danas najbolje očuvana arhitektonska cjelina čitavoga fortifikacijskog sklopa, čiji su zidovi mjestimice očuvani u visinu i od desetak metara. Palača grižanskoga plemićkoga grada trokrilna je građevina, omeđena s jedne strane sjevernom ugaonom kulom, a s druge strane zapadnim obrambenim zidom. Od zidova palače najbolje su očuvana njezina vanjska pročelja učvršćena s vanjske strane s tri ugaone kule, od kojih je najbolje očuvana sjeverna, jer se istočna urušila još uoči Drugoga svjetskog rata, tijekom kojeg je njezino prizemlje bilo pregrađeno u bunker, dok se jugoistočna kula dijelom urušila u drugoj polovici devedesetih godina 20. stoljeća.

a) Istočno krilo palače

Ostatci istočnoga krila palače nalaze se između istočne i jugoistočne ugaone kule. Ono se pruža u duljinu od približno 12 m, dok je na spoju s istočnom kulom sačuvano u visinu više od 10 m. Prema sačuvanim utorima za grede na unutrašnjem licu njezina vanjskog zida, znamo da je to krilo palače imalo četiri etaže. Donje dvije etaže bile su jednake visine (približno 2,80 m), dok je treća etaža palače bila sagrađena gotovo dvostruko više od njih (približno 4,50 m). Budući da je treća etaža bila viša od donje dvije etaže, možemo pretpostaviti da su se reprezentativno-stambeni prostori palače nalazili upravo na ovoj etaži. Iznad nje nalazila se četvrta, odnosno obrambena etaža, od koje su se danas sačuvali tek dijelovi kamenog prsobrana uz ostatke istočne ugaone kule te utori za grede na unutrašnjem i vanjskome licu sjeveroistočnoga i jugoistočnog zida palače. S obzirom na njezine očuvane obrambene arhitektonske elemente, možemo pretpostaviti da je ta etaža grižanske palače bila podignuta kombinacijom kamenoga zida te na konzolama izbačene drvene galerije, natkrite nadstrešnicama i krovom preko gabarita vanjskog pročelja grižanske palače, odnosno gradske jezgre. Slična rješenja obrambenih etaža pronalazimo na drugim hrvatskim fortifikacijama s kraja 15. i početka 16. stoljeća, među kojima se posebno ističe branič-kula kaštela Gvozdansko (Horvat 1993, 169–171), plemićkoga grada Klokoča (Lopašić 1895, 142–152, sl. 9), kaštela Konjščine (Horvat/Filipeć 2001, 163–164) i plemićkoga grada Zvečaja (Lopašić 1895, 318–324).

Budući da je vanjsko pročelje jugoistočnoga krila palače istodobno obrambeni zid gradske jezgre, ono nije bilo otvoreno prozorima već samo puškarnicama, od kojih se danas očuvala tek jedna. Njezinu konstrukciju čini široka i niska niša segmentnog nadvoja koja se ljevkasto sužava prema vanjskome licu istočnoga obrambenog zida palače i završava kamenom pločom u koju je

Usporedni prikaz obrambenih galerija kula: 1. Klokoč 1895, 2. Zvečaj 1748., 3. Dubovac 1776., 4. Konjščina, 5. Gvozdansko. 6. Gvozdansko-presjek kroz kulu (Lopašić R. 1895, 145; Grafička zbirka Uprave za kulturni razvitak i kulturnu politiku Ministarstva kulture RH; Kruhek M. 1993., 117; Horvat Z./Filipec K. 2001, 181, T. V. 2; Horvat Z. 1993, ???)

urezan kruškoliki otvor. Gotovo identični tip puškarnica nalazimo na kulama obližnjeg kaštela Drivenika koji je bio obnovljen 1476., potom na polukuli gradskog zida zagrebačkoga Kaptola, koja je bila građena u razdoblju između godine 1473. i 1476. te na obrambenim zidovima kaštela Konjšćine, čija je gradnja započela nakon godine 1477. (Dobronić 1991², 9–14; Starac 2002, 212; Horvat/Filipec 2001, 165–166).

b) Istočna ugaona kula palače

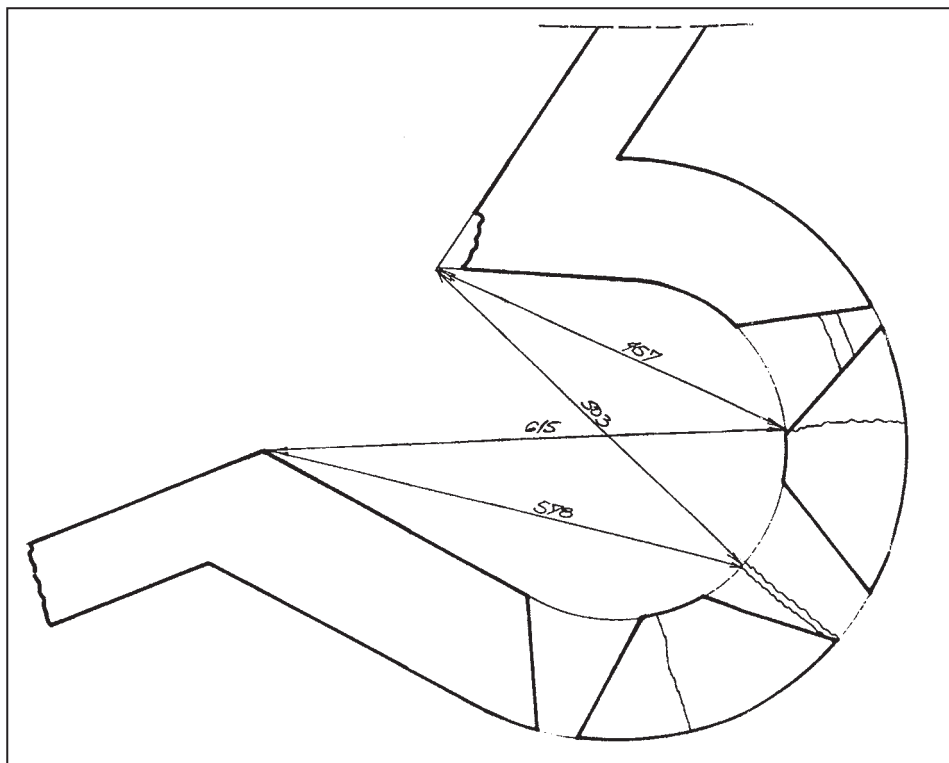
Istočna ugaona kula palače nalazi se na spoju istočnoga i sjeveroistočnoga obrambenog zida gradske jezgre, a izgrađena je na kamenoj stijeni koja je istodobno najviša točka grižanskog plemićkoga grada, tako da se njezina prizemna etaža nalazi u visini prve etaže istočnoga krila palače. Premda se od nje očuvala tek prizemna etaža u visinu od približno 3 m, zahvaljujući Crnčićvevoj grafici znamo da je ona imala, za razliku od sjeverne i jugoistočne ugaone kule, tek tri etaže, od kojih je gornja bila obrambena, te da je gotovo na spoju sa sjeveroistočnim obrambenim zidom u visini prve etaže bila otvorena prozorom. Prizemlje kule bilo je prilikom njezina preuređenja u bunker natkriveno betonskom dekom, a njezine izvorne puškarnice pregrađene u nove.

Kako su nove puškarnice bile nepažljivo zidane, danas se na plaštu kule nalaze tek tri velike rupe. Prosječna širina njezina polukružnoga vanjskog zida iznosi, kao i kod susjednih kula, 1,40 m. Tlocrtno je u obliku slova U, kao i ostale dvije kule gradske jezgre.

c) Jugoistočna ugaona kula palače

Jugoistočna ugaona kula palače nalazi se na spoju istočnog i južnog krila palače. Za razliku od istočne kule, njezin je polukružni vanjski zid mjestimice očuvan gotovo do visine obrambene etaže, odnosno u visinu od oko 12 m. Zahvaljujući starim crtežima i fotografijama iz druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća znamo da je ta kula imala četiri etaže te visoko podnožje ispunjeno šutom, zahvaljujući kojem se prva etaža te kule visinski poravnala s prvom etažom istočnoga krila palače. Zbog svoje obrambene uloge, njezini je vanjski polukružni zid bio zidan znatno šire od obrambenih zidova gradske jezgre, tako da njegova prosječna širina iznosi 1,40 m. Kula je široka 3,10 m a dugačka 6,15 m. U visini prve etaže jugoistočna je kula sve do urušavanja dijela južnoga zida bila otvorena s tri puškarnice. Od te tri puškarnice danas je dijelom očuvana tek jedna, čija je os otvora okrenuta prema sjeveroistoku. Od sjeveroistočne puškarnice očuvana je široka i niska niša segmentnog nadvoja koja se ljevkasto sužava prema otvoru na vanjskome pročelju kule. Budući da je niša te puškarnice konstrukcijski potpuno identična s drugim puškarnicama gradske jezgre, nećemo pogriješiti ako pretpostavimo da je ona, kao i ostale dvije puškarnice jugoistočne kule, bila s vanjske strane zatvorena kamenom pločom u koju je bila urezana kruškolika puškarnica. U visini druge etaže jugoistočna je kula bila otvorena s tri prozora, od kojih su se očuvali ostatci istočnoga i sjeveroistočnog. Zahvaljujući tomu što je niša istočnoga prozora bila zazidana, čuvao se u cijelosti kameni prozorski okvir na vanjskome pročelju kule. Prozorski okvir oblikovan je kao kvadrat pomoću dvije okomite i dvije vodoravne kamene grede. Od sjevernoga se prozora dobro očuvala visoka i uska prozorska niša koja se ljevkasto sužava prema prozorskom otvoru na pročelju kule, dok se kameni prozorski okvir urušio. Premda možemo pretpostaviti da je i pročelje treće etaže jugoistočne kule bilo otvoreno s nekoliko prozora, s obzirom da se na istočnome pročelju kule nalazi zazidani manji kvadratni prozorski okvir, zbog urušenosti njezinog južnoga i jugoistočnog pročelja još u doba snimanja prvih fotografija grižanskoga plemićkoga grada polovicom 19. stoljeća, to se više ne može utvrditi.

Osim prozora i puškarnica, na spoju jugoistočne kule i vanjskog zida istočnoga krila nalaze se u visini treće etaže ostatci konzolno izbačenog dimnjaka pravokutnog tlocrta, danas sačuvanog u visinu od gotovo jednog metra. Po svojem obliku i smještaju, taj je dimnjak gotovo identičan dimnjaku istočne okrugle ugaone kule gradske jezgre ogulinskog plemićkog grada, ali je za raz-

Tlocrt jugoistočne kule (Vukušić Ž.)

liku od njega, nešto uži. Na osnovi njihova izgleda i položaja, možemo pretpostaviti da je dimnjak grižanske palače prolazio kroz čitavu obrambenu etažu jugoistočne kule te da je izbijao na njezin krov uz samu strehu. Postojanje dimnjaka na vanjskome pročelju jugoistočne kule ne samo da govori u prilog tezi da se u toj etaži palače grižanskoga plemićkoga grada nalazili njezini reprezentativno-stambeni prostori, već nam i otvara mogućnost pretpostavke da se upravo u tom dijelu gradske palače nalazila prostorija za stanovanje o kojoj se govori u popisu zaplijenjenih zrinskih imanja iz godine 1672. (Laszowski 1923, 203).³¹ Premda bi postojanje dimnjaka sugerirao i smještaj kuhinje u tome dijelu palače grižanskoga plemićkoga grada, bilo bi jako neobično da se u njezinim reprezentativno-stambenim prostorijama nalazila kuhinja, kada znamo da su se one, barem na istraženim plemićkim gradovima, uvijek nalazile ili u neposrednoj blizini palače, kao što je to slučaj na Cesargradu, gdje je kuhinja bila smještena u prizemnoj etaži objekta naslonjenog na pa-

³¹ U velikome broju plemićkih gradova i kaštela grijale su se samo one prostorije u kojima su njezini gospodari cjelodnevno boravili ili spavali.

laču (Miletić 1999/2000, 31), ili u prizemnim prostorijama palače, kao što je to slučaj kod samoborskoga Starog grada, gdje se srednjovjekovna kuhinja nalazila u prizemlju sjevernoga krila palače, a od početka 17. stoljeća u prizemlju tzv. Ajtićeve kuće koja se s južne strane naslanja na branič-kulu nedaleko istočnoga krila palače (Miletić 2001, 52, 68). U Trakošćanu je kuhinja također smještena u prizemlju sjevernoga krila palače (Leskošek V. 1984², 39).

d) Sjeverna ugaona kula palače

Sjeverna ugaona kula palače nalazi se na spoju gradske jezgre sa sjeveroistočnim obrambenim zidom utvrđenog predgrađa. Danas je najbolje očuvana građevina čitavoga kompleksa grižanskoga plemićkoga grada. Zbog jakog pada terena također ima, kao i jugoistočna kula, visoko podnožje ispunjeno šutom. Od nekadašnje četiri etaže nad tim podnožjem, danas su se očuvale prve tri u visinu od približno 10 m, dok se od zidova četvrte etaže naziru tek manji fragmenti. Prva etaža otvorena je s dvije puškarnice, druga etaža s tri puškarnice, dok je treća etaža otvorena s tri veća prozorska okvira, od kojih su se danas tek dijelom očuvale prozorske niše. Od postojećih pet puškarnica danas je tek jedna očuvana u cijelosti. Poput puškarnica istočnoga i sjeveroistočnoga obrambenog zida gradske jezgre, i ova ima široku i nisku nišu segmentnog nadvoja koja se ljevkašto sužava prema otvoru na vanjskome pročelju kule, kojeg zatvara kamena ploča s urezanom kruškolikom puškarnicom. S unutrašnje je strane ona zatvorena 1 m širokim i 4 m dugačkim pravokutnim aneksom, od kojega je danas sačuvan tek otisak njegove kraće stranice na spoju s polukružnim vanjskim zidom kule te temelji duže stranice, koji se pružaju usporedno sa sjeveroistočnim obrambenim zidom gradske jezgre. Prosječna širina polukružnog vanjskog zida sjeverne kule iznosi, kao i kod susjednih kula, 1,40 m. Na dužu stranicu aneksa naslanjaju se s vanjske strane ostatci obrambenog zida gradske jezgre koji je sa sjeverozapadne strane zatvarao dvorište gradske jezgre, dok se na sjeveroistočno vanjsko pročelje kule naslanja sjeveroistočni obrambeni zid utvrđenog predgrađa. Usporedimo li današnje stanje kule s njezinim najstarijim prikazom na fotografiji iz 1851. i Crnčićevoj grafici iz 1919–20., vidjet ćemo da se na njoj urušio tek segmentni nadvoj prozora na sjeverozapadnome pročelju kule.

d) Sjeverno krilo palače

Ostatci sjevernoga krila palače nalaze se između istočne i sjeverne ugaone kule. Pruža se u duljinu od približno 14 m. Za razliku od istočnoga krila palače, vanjski zid sjevernoga krila najbolje je sačuvan uz istočnu kulu, gdje mu visina iznosi približno 6 m. Prema očuvanim kamenim konzolama i utorima za grede na unutrašnjem pročelju sjeveroistočnoga obrambenog zida, znamo da je ono također imalo četiri etaže, od kojih su donje dvije bile jednake visine,

dok je treća etaža palače bila izgrađena gotovo dvostruko viši od njih. Poput vanjskoga obrambenog zida istočnoga krila palače, i ovaj je zid bio otvoren puškarnicama, od kojih su se dvije očuvale u cijelosti. Prva se nalazi u visini treće etaže, u neposrednoj blizini istočne kule, dok se druga smjestila na drugoj etaži, u neposrednoj blizini sjeverne kule. Po svojem obliku te su puškarice identične onima na vanjskome zidu istočnoga krila palače.

e) Južno krilo palače

Južno krilo palače nalazilo se između jugoistočne obrambene kule i jugozapadnoga obrambenog zida gradske jezgre. Pružalo se u duljinu od približno 4 m. Za razliku od istočnoga i sjevernoga krila palače, od ovoga se krila nisu očuvali nikakvi vidljivi ostatci zbog urušavanja dijela pročelja jugoistočne obrambene kule palače. No zahvaljujući fotografiji grižanskoga plemićkoga grada iz godine 1851. te najstarijim crtežima toga grada, znamo da je to krilo bilo jednake visine kao i druga dva krila palače, da je bilo površinski najmanje te da je s bočne, zapadne strane, bilo zatvoreno zidom koji je u doba snimanja najstarije fotografije grižanskoga plemićkoga grada bio sačuvan u visinu gotovo prve dvije etaže.

f) Unutrašnje pročelje palače

Od unutrašnjeg ili dvorišnog pročelja grižanske palače također se nisu sačuvali nikakvi ostatci. Kako se na mjestu očekivanoga smjera pružanja zidova toga pročelja ne nalaze gotovo nikakve veće količine urušenoga građevinskog materijala koje bi potvrdile urušavanja kamenom zidanog pročelja, kao što je to slučaj kod palača plemićkih gradova i kaštela Kostela, Samobora, Drivenika, Kamengrada ili Brinja (Miletić 1994/1995, 126–129; Miletić 2001, 1–114; Miletić/Valjato Fabris 2003, 45; Starac 2002, 208–210; Zelić 1988, 190–191), ne ostaje nam druga mogućnost već da pretpostavimo kako je unutrašnje ili dvorišno pročelje palače bilo izgrađeno od drva. Premda se čini neobičnim da bi najreprezentativnija građevina grižanskoga plemićkoga grada mogla biti izgrađena kao drvena konstrukcija naslonjena s unutrašnje strane na vanjske obrambene zidine gradske jezgre, takav način gradnje stambenoga prostora unutar obrambenih zidova također pronalazimo i na kaštelu Gvozdansko, podignutom u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća, te na kaštelu Klinac, podignutom u prvoj polovici 16. stoljeća (Kruhek/Horvat 1985, 180; Horvat 1993, 172; Mirnik 1995, 13; Horvat, 2003, 100). Čini se da su i pregradni zidovi grižanske palače bili izgrađeni od drva jer se na unutrašnjem licu vanjskih obrambenih zidova gradske jezgre ne vide nikakvi ostatci pregradnih zidova, odnosno barem njihovi otisci.

Očekivano mjesto pružanja unutrašnjeg pročelja palače u odnosu na njezino vanjsko pročelje možemo približno odrediti na osnovi dužine bočnoga

pročelja južnog krila palače, koje je godine 1851. bilo u visini prizemne etaže sačuvano po svoj prilici gotovo u punoj dužini od približno 5 m, potom na temelju smještaja ograđene vodospreme u dvorištu jezgre između istočnoga krila palače i jugozapadnoga obrambenog zida gradske jezgre te na osnovi usporedbe ostataka grižanske palače s tipološki srodnim palačama, kao što je to slučaj s palačama ogulinskoga i dubovačkog grada. Na osnovi svega toga možemo pretpostaviti kako je grižanska palača mogla biti široka približno 6 metara.³²

S obzirom na to da je grižanska palača tlocrtno gotovo identična palači dubovačkog grada, možemo pretpostaviti kako su se stambeni dijelovi palače nalazili u njezinu južnom i istočnom krilu, dok je sjeverno krilo imalo isključivu ulogu spojnice istočnoga krila sa sjevernom kulom. Na temelju sličnosti tlocrta i vanjskoga izgleda možemo također pretpostaviti da je kretanje među etažama i krilima grižanske palače bilo riješeno na sličan način kao i kod palače dubovačkog grada, kod koje je ono ostvareno pomoću drvenih trijemova, naslonjenih na drvene stupove s jedne te na kamene konzole s druge strane, međusobno povezanih drvenim stubištima (Kruhek 2000, 31). Isto rješenje imala je i palača ogulinskoga plemićkoga grada kod koje je također komunikacija među etažama bila sve do pregradnje godine 1864. riješena na isti način (Metež 2000, 122).

Premda se od drvene krovne konstrukcije grižanske palače također nisu sačuvali nikakvi ostatci zbog nepostojanosti materijala od kojeg je bila napravljena, zahvaljujući crtežu grada iz godine 1752. znamo da su njezine kule i krila bila pokrivena dvostrešnim krovom pokrivenim crijepom.

III) Utvrđeno predgrađe

Ostatci zidova utvrđenog predgrađa zatvaraju sa sjeveroistočne, istočne i južne strane čitavu padinu stijene na kojoj se nalazi grižanski plemićki grad.

Obrambeni zid grižanskog predgrađa najbolje je očuvan na sjeveroistočnoj strani (vidjeti sl. 24). Pruža se u blagome luku po vrhu dugačkoga i uskoga kamenog zuba, uzdignutog nekoliko metara iznad razine okolnog terena u dužinu od približno 16 m od sjeverne kule gradske jezgre do vrha kamene litice. Mjestimice je visok i do 3 m. S obzirom na to da kameni zub na kojemu je podignut sjeveroistočni obrambeni zid strmo propada od sjeverne kule gradske jezgre prema početku litice, branište toga zida izgrađeno je u obliku stepenica, koje su se najbolje očuvale uz sjevernu obrambenu kulu. Budući da je sjeverna kula bila podignuta na stijeni koja je nekoliko metara uvučena prema zapadu

³² Širina palače od vanjskoga kamenog zida do unutrašnjeg drvenog zida iznosila bi približno 5 m, a širina drvenoga trijema približno 1 m.

od kamenoga zuba na kojemu se nalaze ostatci sjeveroistočnoga obrambenoga zida, grižanski su graditelji morali radi nadoknađivanja te razlike naglo promijeniti smjer njegova pružanja te ga zaobliti u smjeru sjeverne obrambene kule. Na sjeveroistočnome obrambenome zidu nalaze se ostatci dvojih vrata. Prva se nalaze u blizini sjeverne obrambene kule, a njima se pristupa na podzidani plato gotovo kvadratnog tlocrta, koji se smjestio između unutrašnjeg pročelja sjeveroistočnoga obrambenog zida i zapadnog pročelja sjeverne kule. Njezinu konstrukciju čini uska i visoka niša segmentnog nadvoja. Druga vrata nalaze se u blizini početka kamene litice, a njima se pristupa u prostor vanjskoga dvorišta grižanskoga plemićkoga grada, odnosno na prostranu padinu stijene na kojoj se prostiru ostatci toga grada. Konstrukciju tih vrata čine dva masivna zida koja se na međusobnoj udaljenosti od približno 1,5 m naslanjaju pod pravim kutom na sjeveroistočni obrambeni zid. S obzirom da gornji dijelovi tih vrata nisu očuvani, možemo na osnovi usporedbe tih vrata s tipološki srodnim vratima plemićkoga grada Grebena u Hrvatskome zagorju ili s vratima plemićkoga grada Garića u Moslavini zaključiti da su ona također bila nadsvođena segmentnim nadvojem (Maroević 1971, 33–37; Horvat 1998, 51; Nadilo 2004, 653–656).³³ S obzirom da je zbog strmine terena gotovo nemoguć pješački pristup tim vratima, možemo pretpostaviti da se njima pristupalo, kao i kod Grebena ili Garića, drvenim mostom koji je premošćivao duboki jarak između padine stijene na kojemu leži grižanski plemićki grad i planinskog masiva na koji se ta stijena naslanja. Da se tim vratima pristupalo drvenim mostom svjedoči nam i puškarnica koja se nalazi neposredno uz vrata sa sjeverne strane. Ta je puškarnica konstrukcijski potpuno identična puškarnicama sjevernoga i istočnoga krila palače.

Za razliku od tog zida, istočni obrambeni zid predgrađa grižanskoga plemićkoga grada nije se uopće sačuvao. Njegov pretpostavljeni smjer pružanja rekonstruiramo na osnovi smještaja južnih dijelova gradske jezgre i jugoistočnih gradskih vrata utvrđenog predgrađa koje je nekada morao povezivati. Na osnovi smještaja gradske jezgre i jugoistočnih gradskih vrata, potom na osnovi konfiguracije terena koji strmo propada od južnoga ugla gradske jezgre prema jugoistočnim gradskim vratima, te na osnovi usporedbe sa sjeveroistočnim obrambenim zidom predgrađa, možemo pretpostaviti da je branište istočnoga obrambenog zida bilo podignuto u obliku stepenica.

Južne i zapadne dijelove kompleksa grižanskoga plemićkoga grada, odnosno njegova predgrađa danas čine ostatci najmanje triju građevina međusobno spojenih obrambenim zidovima. Prva među njima jesu jugoistočna gradska vrata, čiji kompleks danas čine skromni ostatci dvaju zidova te podzidane pristupne staze koja nedvojbeno svjedoči o činjenici da su se na ovome mje-

³³ Prema Horvatu, ta su grebengradska vrata bila sagrađena u 15. stoljeću.

stu nalazila glavna gradska vrata grižanskoga plemićkoga grada. Od zidanih dijelova tih vrata sačuvali su se u temeljima tek dijelovi istočnoga obrambenog zida u dužinu od oko 9 m, na koji se s unutrašnje strane na njegovome južnome kraju naslanjaju pod pravim kutom ostatci južnoga obrambenog zida u dužinu od 7 m. Jesu li se ta vrata nalazila samo u sklopu istočnoga obrambenog zida, kao što je to slučaj kod plemićkih gradova Grebena ili Garića (Maroević 1971, 33; Horvat 1998, 51; Nadilo 2004, 653–656), ili su se, s obzirom na površinu koju ograđuju, nalazila u sklopu pravokutne obrambene građevine, kao što je to slučaj kod plemićkoga grada Velikog Kalnika ili Varaždina, danas bez arheoloških iskapanja, ne možemo znati (Pasinović 1971, 30; Regan 2004, 100–101).

Jugoistočnim vratima grižanskoga plemićkoga grada pristupalo se strmom, danas zapuštenom i u gustu vegetaciju zaraslu stazu, koja vodi uzbrdo iz grižanskog naselja. S obzirom na to da je teren ispred jugoistočnih vrata dosta strm, grižanski su graditelji bili prisiljeni zadnjih dvadesetak metara te pristupne staze umjetno oblikovati gradnjom dobro sačuvanog potpornog zida i nasipavanjem prostora između njega i strme padine stijene na kojoj leže ostatci grižanskoga plemićkoga grada. S obzirom na činjenicu da potporni zid pristupne staze naglo završava na udaljenosti od približno dva metra ispred ostataka istočnoga obrambenog zida vrata, možemo pretpostaviti da je pristup vratima bio dodatno zaštićen manjim obrambenim jarkom preko kojeg je vodio podizni most. Slično rješenje imamo i kod plemićkoga grada Trakošćana, kod kojeg pristupna staza također završava manjim obrambenim jarkom neposredno uz ulaznu kulu (Leskošek V. 1984², 39). U konstrukcijskome smislu taj je potporni zid gotovo identičan zidovima palače, jer osim toga što je podignut od grubo obrađenoga kamena povezanog vapnenim mortom, na pročelju toga zida također nalazimo brojne kvadratne rupe nastale izvlačenjem drvenih greda iz zida tijekom demontaže građevinske skele.

Je li uz jugoistočna vrata ili u njihovoj neposrednoj blizini stajala gradska kapela, kao što je to slučaj kod velike većine drugih frankopanskih gradova, poput Ogulina, Otočca, Modruša ili Ledenica, danas se na terenu ne može utvrditi (Horvat 1997, 19–26; Kruhek M./Horvat 1992, 128–129; Szabo 1920, 189–190).

Zapadno od jugoistočnih gradskih vrata prostiru se na približno 5 m nižem platou ostatci druge pravokutne građevine, danas očuvane u dužinu od približno 11 m, te u širinu od približno 4 m. Najbolje je očuvana u jugozapadnome dijelu, gdje se sve do nedavno nalazio visoki kameni zub čiji je vanjski rub bio oblikovan manjim klesancima (**sl. 26**). Osim postojanja manjih ugao-nih klesanaca, ono što je posebno zanimljivo kod te građevine jest činjenica da je struktura njezinih zidova znatno sitnija nego kod drugih zidova grižanskog plemićkog grada. Kako obrambene zidove 14. stoljeća karakteriziraju, među

ostalim, mali uglovni klesanci i sitnija struktura zida, možemo pretpostaviti kako je ova građevina iz toga stoljeća (Miletić 1998, 93).

Između te građevine i zapadnoga ruba padine smjestili su se ostatci treće pravokutne građevine grižanskoga predgrađa, dugačke 9 m i široke 4 m. Na nju se sa sjeverozapadne strane naslanja pod pravim kutom ostatak jedne manje građevine, danas sačuvane u duljinu od približno 6 m koja je po svoj prilici bila građevinski i funkcionalno vezana uz treću građevinu. Za razliku od zidova drugih građevina grižanskoga predgrađa, njezino je jugozapadno pročelje kraj zapadnoga ugla sačuvano u visini dvije etaže (približno 6 m) te otvoreno s dvije prozorske niše segmentnog nadvoja. Dok je prozorska niša donje etaže gotovo kvadratnog oblika, dotle je niša gornje etaže pravokutnog oblika. Rubovi te građevine učvršćeni su pravilno obrađenim klesancima nejednake veličine, dok su njezini zidovi zidani od grubo obrađenoga kamena sлагanog u vodoravne nizove, koji visinom variraju. Na zidovima te građevine nema kvadratnih rupa od skela. Kako su uglovni klesanci te građevine grižanskoga predgrađa u tipološkome smislu slični onima na obližnjemu driveničkom (Starac 2002, 207–213) i konjščinskome kaštelu (Horvat/Filipec 2001, 151), gradnju ove građevine grižanskoga predgrađa možemo datirati u posljednju četvrtinu 15. stoljeća (**sl. 28**).

Pokušaj rekonstrukcije građevinskog razvoja grižanskoga plemićkoga grada

Građevinski razvoj grižanskoga plemićkoga grada može se, na osnovi povijesnih izvora, konfiguracije terena, očuvanih obrambenih arhitektonskih elemenata, usporedbe ostataka toga grada s drugim takvim građevinama i razumijevanja srednjovjekovne i novovjekovne vojne doktrine, podijeliti na pet faza.

Pretpostavljenoj prvoj ili najstarijoj fazi (IV–VI. st.) ne pripadaju nikakvi vidljivi ostatci. Postojanje te faze temeljimo na dvije činjenice: (1) na iznimnom strateškom položaju i obrambenim mogućnostima grižanske stijene; (2) na potrebi uspostave vizualne komunikacije između bizantske utvrde Badanj kraj Crikvenice i njoj susjednih bizantskih utvrda na obalama današnje vinodolsko-crikveničke rivijere i obalama Krka. S obzirom na to da se s ostataka grižanskoga plemićkoga grada vidi čak pet bizantskih utvrda, te da je taj položaj zahvaljujući konfiguraciji terena sam po sebi prirodna utvrda, vrlo je izgledno da su rimski ili bizantski vojni stratezi tu podigli utvrdu. Premda nemamo materijalnih ostataka na osnovi kojih bi smo mogli izvršiti rekonstrukciju te pretpostavljene utvrde, vrlo je vjerojatno da je ona, ustvari, bila samo jedan obrambeni zid koji se protezao između sjevernih i južnih litica stijene grižanskoga plemićkoga grada te na taj način zatvarao čitavu pa-

dinu grižanske stijene. Slično rješenje primijenjeno je na obližnjoj bizantskoj utvrdi Velom gradu kraj Vrbnika ili na utvrdi Svetojanju kraj Novalje, gdje su također prirodni poluotoci (u ovim slučajevima zaštićeni morem umjesto strmim liticama) bili na taj način pretvoreni u fortifikacijske objekte (Faber 1986-1987, 116–119; Tomičić 1990, 144–146; isti 1996, 294–297).

Drugoj građevinskoj fazi, koja pada u razdoblje od ulaska krčkih knezova u posjed Grižana i Vinodola (između 1209. i 1223.) i prvog spomena grižanskoga plemićkoga grada (1288), također ne pripadaju nikakvi vidljivi ostatci arhitekture na terenu. Na osnovi konfiguracije terena možemo samo pretpostaviti da sadašnji vanjski obrambeni zidovi grižanskoga grada prate trasu obrambenih zidova iz 13. st. te da se dijelom poklapaju, kao što je to slučaj kod, primjerice, plemićkoga grada Ozlja.³⁴

Premda nam je nepoznat izgled grižanskoga plemićkoga grada u prvim godinama ili stoljećima svog postojanja, po svojoj prilici ta je utvrda današnji izgled dobila zbog triju velikih građevinskih faza ili intervencija koje su krčki knezovi poduzeli na njoj. Prva intervencija (treća građevinska faza) svakako pada u godine neposredno nakon katastrofalnog potresa koji je pogodio Vinodol i njegovo šire područje godine 1321.,³⁵ dok se druge dvije intervencije (četvrta i peta građevinska faza) događaju u doba konstantnih osmanlijskih pljačkaško-osvajачkih nasrtaja na hrvatski prostor tijekom druge polovice 15. i tijekom gotovo čitavog 16. stoljeća, koji nisu zaobilazili niti frankopanske gradove i kaštele u Vinodolu.

Treća građevinska faza odvija se nakon potresa iz 1321. godine koji je zasigurno teško oštetio grižanski grad. Potvrdu tomu nalazimo u činjenici da je susjedni plemićki grad Badanj bio nakon toga napušten. Čini se da je prirodna utvrđenost položaja grižanskoga grada i geostrateški smještaj u središnjem dijelu Vinodola imao presudnu ulogu u njegovoj obnovi. To potvrđuju ostatci druge građevine u utvrđenome predgrađu, koju pojedini obrambeni arhitektonski elementi (uglovni klesanci i struktura zida) datiraju u 14. stoljeće. Premda još uvijek nemamo dovoljno materijalnih tragova koji bi jasno svjedočili o izgledu grižanskoga grada u to doba, možemo pretpostaviti da je njega

³⁴ Arheološka istraživanja tog plemićkog grada otkrila su između branič-kule i palasa Zrinskih ostatke romaničkog obrambenog zida čiji se smjer pružanja dijelom poklapa s gotičkim obrambenim zidom, a dijelom prolazi usporedno s njegovim unutrašnjim licem na vrlo malo udaljenosti.

³⁵ O posljedicama katastrofalnog potresa u Vinodolu i njegovoj široj okolici iz godine 1321. neupitno nam svjedoče izvještaji kroničara iz godine 1323., u kojem stoji da se u to "...vrime tresiše se zemla va Vinodoli i v Otoci i gradi se razvalivahu..." (Matejčić 1978, 262), kao i rezultati arheološkog istraživanja na obližnjoj bizantskoj utvrdi i srednjovjekovnome plemićkom gradu Badnju kraj Crikvenice, koje je potvrdilo da je život u tome plemićkom gradu prestao u prvoj polovici 14. stoljeća, najvjerojatnije zbog rušilačkog djelovanja toga potresa (Matejčić 1978, 259).

u trećoj građevinskoj fazi činio snažan obrambeni zid koji je grižansku stijenu zatvarao sa sjeveroistočne, istočne i jugoistočne strane te najmanje jedna građevina prislonjena uz jugoistočne dijelove toga zida s unutrašnje strane. S obzirom na veličinu te građevine, njezin smještaj na samome rubu strme litice te na osnovi kanona srednjovjekovnih vojnih graditelja koji je zahtijevao da se stambene jedinice grade na najnepristupačnijim položajima, možemo pretpostaviti da ostatci druge građevine grižanskoga utvrđenog predgrađa pripadaju prvoj ili najstarijoj sačuvanoj grižanskoj "palači".³⁶

Čini se da je grižanski plemićki grad u takvome skromnom obliku dočekao četvrtu građevinsku fazu koja pada, sudeći prema sačuvanoj strukturi zida treće građevine utvrđenoga predgrađa, u posljednju četvrtinu 15. stoljeća. S obzirom na to da je ta građevina bila podignuta nad gotovo okomitom liticom grižanske stijene te da je bila vrlo kvalitetno zidana, o čemu svjedoče njezini ugaoni klesanci te sačuvane prozorske niše, možemo pretpostaviti da se tu također radi o reprezentativnome stambenome objektu Frankopana, odnosno o drugoj grižanskoj "palači" koja je, za razliku od najstarije "palače", površinski bila znatno veća. S obzirom da se obje građevine nalaze jedna uz drugu, možemo pretpostaviti kako su bile konstruktivno spojene u jednu funkcionalnu cjelinu. Kako su zidovi ove "palače" po svojim značajkama i načinu gradnje vrlo slični zidovima obližnjega kaštela Drivenika, čija je obnova bila završena godine 1476. za vladavine kneza Martina IV. Frankopana (Starac 2002, 210), možemo pretpostaviti da je on istodobno obnavljao i grižanski grad.³⁷ Je li tu obnovu vodio isti graditelj ili se Martin pri obnovi grižanskoga grada jednostavno samo poslužio njegovim rješenjima, danas se teško može zaključiti. No ono što je sasvim sigurno jest činjenica da Martinova potreba za obnovom grižanskoga grada neposredno nakon ulaska u njegov posjed godine 1474. nije ležala samo u njegovome hiru da si u novostečenoj utvrdi sagradi reprezenta-

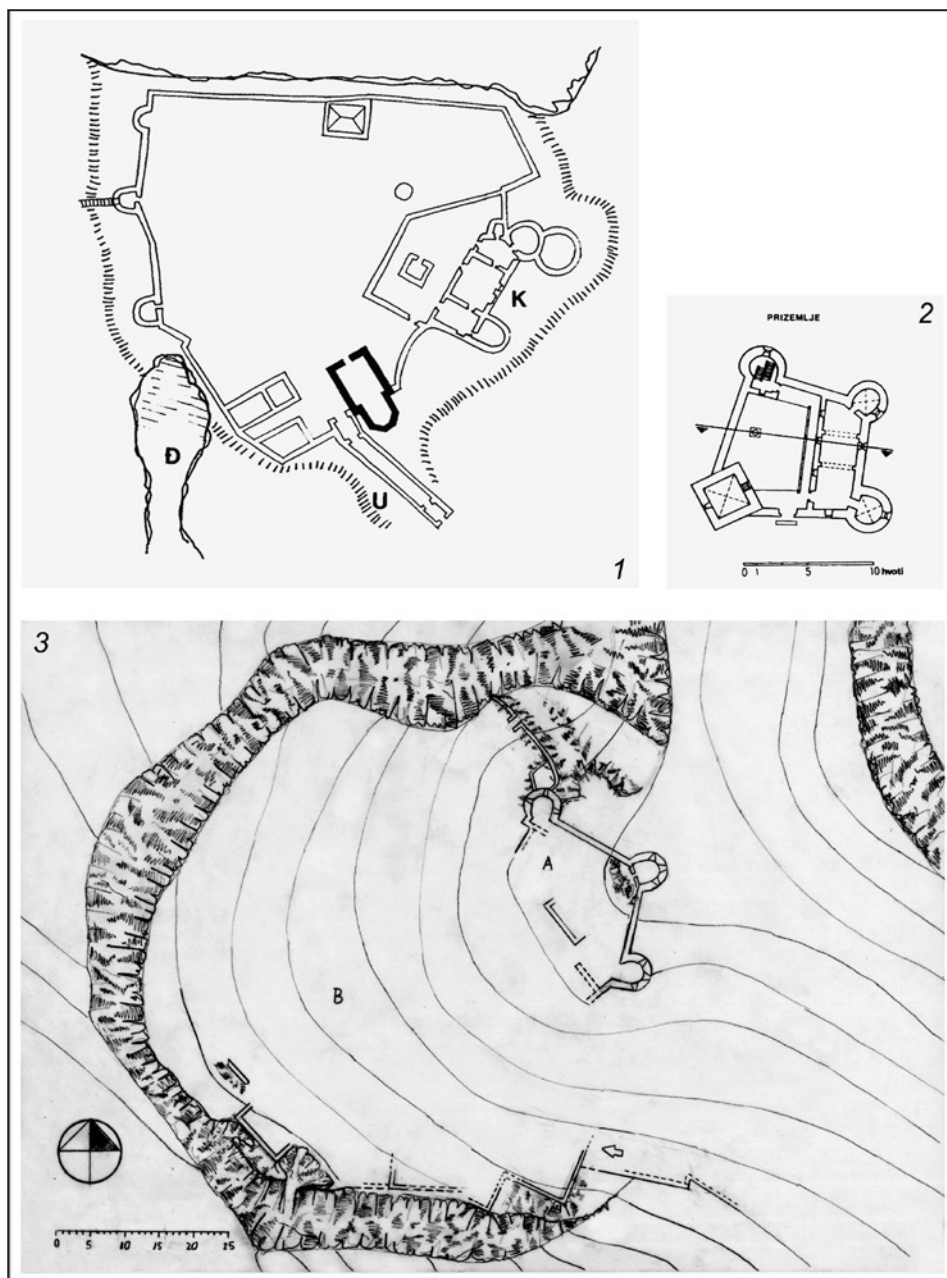
³⁶ Razlog zbog kojeg su se stambene jedinice gradile na najnepristupačnijim dijelovima položaja pojedinog plemićkog grada leži u činjenici da su njezina pročelja mogla zbog toga biti otvorena s velikim i brojnim prozorima, za razliku od građevina (obrambeni zid, kule) koje su bile podignute na mjestima gdje je pristup plemićkome gradu bio neprijatelju najlakši, a koje su najčešće bile otvorene tek malobrojnim te dimenzijama vrlo malim prozorskim otvorima, odnosno samo strijelnicama ili kasnijim puškarnicama.

³⁷ Gradnja nove ili obnova stare utvrde bila je potkraj 15. stoljeća nesumnjivo veliki napor za njezina vlasnika, jer je zahtijevala ne samo znatna materijalna sredstva potrebna za nabavku materijala, plaćanje voditelja gradnje i zidara, već i nekoliko godina da se radovi dovrše. Znamo li da je obnova driveničkog kaštela bila završena godine 1476., a da je u toj obnovi Drivenik bio pretvoren iz male gotičke utvrdice branjene branič-kulom u snažan i veliki renesansni kaštel, smatram da nećemo pogriješiti ako početak njegove obnove, s obzirom na opsežnost poslova, datiramo u godinu 1474., odnosno u godinu kada je Martin IV. ušao u posjed grižanskoga plemićkoga grada.

tivni stambeni prostor dostojan njegova ugleda i političke moći, već i u potrebi da novi posjed dodatno utvrdi s obzirom da su za njega bila zainteresirana ne samo Martinova braća, već i hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin. Osim toga, ne smijemo zaboraviti da je još godine 1470. zabilježen prvi pljačkaški pohod Osmanlija kroz Vinodol. Da je Martinov strah od Osmanlija i od nasilnoga gubitka posjeda bio itekako opravdan ponajbolje nam svjedoči epizoda u kojoj je njegov brat Ivan VII. ml., kao glavni protagonist, godine 1479. nasilno zaposjeo neke njegove gradove i kaštele u Vinodolu (Strčić 1998, 412).³⁸ Kako u tom osvajanju Ivan nije zaposjeo grižanski grad, možemo pretpostaviti da razlog tome leži u činjenici kako je Martin usporedno s gradnjom nove "palače" obnovio i stare grižanske obrambene zidove.

Premda je Martin osuvremenio grižanski grad, očito je nagli razvoj ratne tehnike te sve jača osmanlijska prijetnja za opstojnost hrvatske kraljevine dovela potkraj 15. stoljeća do nove obnove grižanskoga grada. Ova posljednja obnova, odnosno peta građevinska faza razvoja grižanskoga grada bila je istodobno i najradikalnija, jer osim toga što su mu bili ponovno obnovljeni gradski zidovi i prilazi gradu, o čemu nam jasno svjedoče ostatci potpornoga zida prilazne staze ispred glavnih gradskih vrata, u toj je obnovi bila na strateški najugroženijemu mjestu obrane čitavoga grada izgrađena nova utvrda koja je postala stožernom točkom obrane čitavoga grada, ali i novom reprezentativnom stambenom rezidencijom njezina gospodara. Dok se po stilskim značajkama nedvojbeno može utvrditi posljednja faza građevinskog razvoja grižanskoga fortifikacijskog sklopa, koju karakteriziraju brojne kvadratne rupe po unutrašnjim i vanjskim pročeljima obrambenih zidova i kula nastalih izvlačenjem drvenih greda prilikom demontaže građevinske skele, ono što ostaje nepoznato jest pitanje tko je od Frankopana i kada obnovio grižanski grad. Premda povijesni izvori ne donose nikakve podatke o toj posljednjoj obnovi, ono što odmah upada u oči jest činjenica da je grižanski grad nakon te obnove postao tipološki najbližiji ogulinskome i dubovačkome plemićkome gradu, koje je izgradio Bernardin Ozaljski Frankopan. Dok ga s dubovačkim plemićkim gradom, obnovljenom u sadašnjemu obliku prije godine 1511., povezuje sličan tlocrtni raspored, izgled i smještaj palače unutar sustava obrambenih zidova i snažnih ugaonih okruglih kula (Kruhek 2000, 26–43), dotle ga s ogulinskim plemićkim gradom, podignutim između Krbavske bitke i osmanlijskog uništenja Modruša godine 1493. te prvog spomena Ogulina godine 1500. (Frankopan 2000, 89), povezuju gotovo sve ostalo – prostrano utvrđeno predgrađe, utvrđena gradska jezgra ukomponirana u obrambene zidove predgrađa na mjestu gdje je pristup čitavome fortifikacijskome kompleksu bio najlakši, palača naslonjena na obrambene zidove grad-

³⁸ Ivan je osvojio današnji Novi Vinodolski i Bribir.

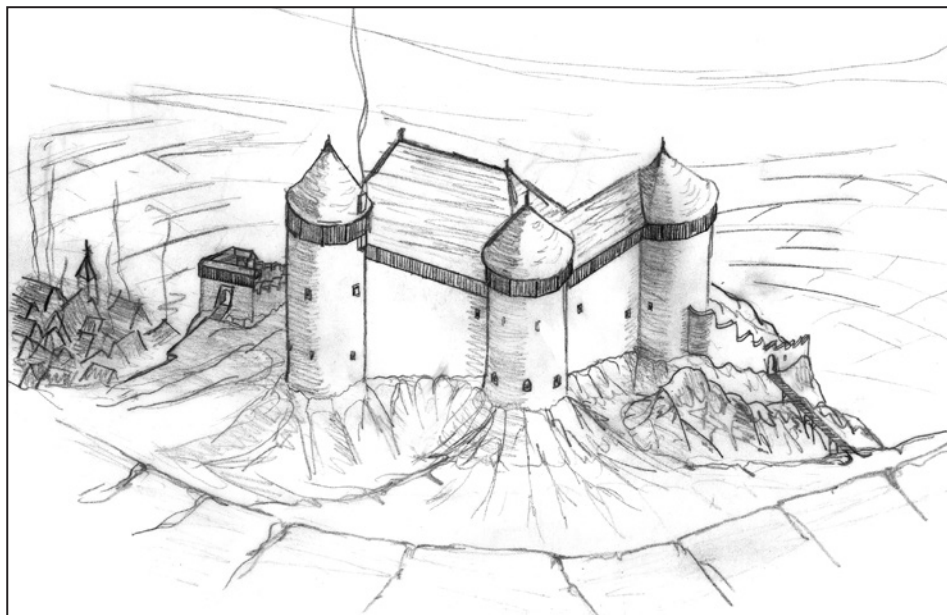

Usporedni prikaz tlocrta: 1. Ogulin, 2. Dubovac, 3. Grižane
(Regan K. 2005; Horvat 1997a, 147; Kruhek M. 1995, 104)

ske jezgre koju s vanjske strane brane snažne ugaone i visoke obrambene kule te gradska vrata smještena u neposrednoj blizini gradske jezgre. Osim sličnosti s dubovačkim i ogulinskim gradom, veliku pomoć u dataciji posljednje obnove grižanskoga grada daju nam njegove ugaone kule, koje su tlocrtom i vanjskim izgledom gotovo identične kulama ogulinskoga ili vitunjskoga grada (Gvozdanović 1967–1968, 21), te puškarnice, koje su izgledom gotovo identične puškarnicama driveničke (1476), konjščinske (nakon 1477) i kaptolske utvrde u Zagrebu (1473–1476). Takve se kule na hrvatskome prostoru grade tijekom posljednje četvrtine 15. stoljeća pa sve do početka drugog desetljeća 16. stoljeća, kada ih zamjenjuju snažne renesansne baterijske kule.³⁹ Dodatnu potvrdu da je gradska jezgra grižanskoga grada, a samim time i njegova čitava obnova, bila izvršena do početka 16. stoljeća, daju nam istraživanja Kruheka koji je ustvrdio da fortifikacijske građevine prve polovice 16. stoljeća na hrvatskome prostoru karakterizira izostavljanje klesanih detalja (dovratnika, doprozornika, puškarnica, uglovnih klesanaca i dr.), kojima grižanska jezgra obiluje (Kruhek 1995, 125–126). S obzirom na to, možemo zaključiti kako je investitor posljednje faze građevinskog razvoja grižanskoga plemićkoga grada bio Bernardin Ozaljski Frankopan, jedan od najvećih vojnih graditelja toga slavnog roda (Laszowski 1901, 202; Gvozdanović S. i V. 1967–1968, 21; Kruhek 2000, 31; Miletić 2002, 24–26).⁴⁰ Budući da je za života on bio jedan od najvećih protuosmanlijskih boraca, čije je djelovanje obilježilo, među ostalim, brza obnova ili gradnja niza novih protuosmanlijskih utvrda, ne čudi činjenica što je najreprezentativniji objekt grižanskoga grada, njegova najmlađa palača, bila sagrađena od drva. Premda se gradnja najreprezentativnije građevine čitavoga grada od drva može čini neobičnim, takvo rješenje bilo je najprihvatljivije iz nekoliko razloga: prvo, drvo se kao građevinski materijal može puno brže i preciznije obraditi nego kamen; drugo, drvena građa može se puno brže dostaviti na gradilište; treće, drveni zid može se podići u znatno kraćem vremenu nego što bi to trebalo za kameni zid i četvrto, korištenje drvene građe umjesto kamene građe znatno pridonosi smanjenju troškova gradnje. Budući da je Bernardinu obrambena funkcija svake novosagrađene utvrde bila, s obzirom na tešku vanjskopolitičku situaciju u kojoj se Hrvatska našla potkraj 15. i početkom 16. stoljeća, na prvome mjestu, a njegov osobni komfor unutar nje tek na drugome mjestu, što je na primjeru plemićkoga gra-

³⁹ Najljepše primjere datiranih baterijskih kula nalazimo na zagrebačkoj biskupskoj utvrdi (1512–1520), Kostelgradu (1525–1530), Bakru (1530), Sisku (1544–1550) i Trakošćanu (1592).

⁴⁰ Bernardin Ozaljski Frankopan obnovio je ili sagrađio Ribnik, Ozalj, Ogulin, Vitunj, Ličku Jesenicu, Dubovac i Grižane.

Hipotetička rekonstrukcija grižanskoga plemićkoga grada u pogledu s istoka (Regan K. 2005.)

da Ribnika prikazao Miletić (Miletić 2002, 25), nije nikakvo čudo što je najmlađa grižanska palača bila podignuta od drva.

Iako nema sumnje da su Zrinski kao novi vlasnici grižanskoga plemićkoga grada tijekom svojeg višegodišnjega gospodstva nad njim morali izvršiti popravke njegovih zidova, krovišta i obrambenih galerija, čini se da na tome gradu nisu od Bernardina Ozaljskog pa sve do napuštanja grada tijekom druge polovice 18. stoljeća obavljani nikakvi radikalniji građevinski zahvati na njemu. Prema tome, današnji je izgled grižanski grad dobio za vladavine toga slavnoga hrvatskog muža.

Tipologija

Problem tipološkog određenja obrambene arhitekture grižanskoga plemićkoga grada moramo sagledati u širem kontekstu utvrdbene arhitekture hrvatskoga prostora tijekom razvijenoga srednjeg vijeka te početkom novog vijeka, odnosno potkraj 15. i tijekom prve polovice 16. stoljeća. To razdoblje obilježava gradnja većih i manjih fortifikacijskih građevina prilagođenih borbi vatrenim oružjem protiv vatrene oružja te sustavna obnova srednjovjekovnih plemićkih gradova u duhu renesansne vojne doktrine, ne samo uz crtu

hrvatsko-osmanlijske bojišnice, već i po čitavoj dubini hrvatskoga prostora, ponajviše uz koridore kojima su se osmanlijske postrojbe kretale u svojim pljačkaškim pohodima prema slovenskim, austrijskim i talijanskim zemljama (Miletić/Valjato Fabris 2003).⁴¹

Premda nema nikakve sumnje da je grižanska utvrda po svojoj poziciji na strmoj kamenoj stijeni, visoko iznad vinodolske doline, tipičan predstavnik kasnoromaničkih ili ranogotičkih plemićkih gradova kakvi su se gradili širom hrvatskoga povijesnog prostora, a koji svoje podrijetlo vuku, poput Knina ili Klisa, još od bizantske vladavine na Jadranu,⁴² sačuvani obrambeni arhitek-

⁴¹ Kao ponajbolji primjeri obnove plemićkih gradova prikazuju nam se Kostelgrad, Cesargrad, Stari grad u Varaždinu, Zrin, Brinje, Trakošćan, Grobnik, Bakar i Drivenik.

⁴² Plemićki gradovi se kao dominantne građevine na hrvatskome prostoru grade tijekom čitavog razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Premda se na području srednjovjekovne Hrvatske neki od njih, poput Knina ili Klisa, podižu još tijekom 9. stoljeća na mjestu starijih keltskih, ilirskih, rimskih ili bizantskih utvrda, većina tih utvrda gradi se u razdoblju od kraja 12. pa sve do posljednje četvrtine 15. st. Prema definiciji u *Hrvatskoj enciklopediji*, plemićki grad je "...utvrđeno prebivalište vlastelina, redovito na teže pristupačnom položaju posjeda, namijenjeno boravku i obrani. (...) Među glavne elemente grada pripadao je obodni obrambeni pojas, visok i snažan zid koji je bio glavno mjesto obrane. Po zidu su mogle biti raspoređene strijelnice, odnosno puškarnice različitih vrsta i oblika, kao i erkeri – izbočene kućice što su služile vertikalnoj obrani podnožja. Na vrhu zida redovito se nalazio hodnik kojim se kretala gradska posada. Na pojedinim mjestima obrambenoga pojasa, na njegovim lomovima i ugroženijim mjestima, izgrađene su kule. Iz njih je posada mogla djelotvornije braniti podnožje zida, jer su svojom izbočenošću omogućivale bočni nadzor (flankiranje) prostora pred zidom. Kule su u srednjem vijeku često nadvisivale susjedno zide, a tlocrt im je bio četverokutan ili, u kasnije doba, zaobljen. Prema unutrašnjosti grada mogle su biti zatvorene ili otvorene. Posebno je bilo zaštićeno najosjetljivije mjesto obrambenoga pojasa, ulaz u grad. Katkad su ga obostrano štitile bočne kule, a najčešće je bio smješten u ulaznoj, snažnijoj i, s obzirom na ulaz, posebno opremljenoj kuli, koja je imala mehanizam podiznoga mosta, podiznu rešetku te erker za vertikalnu obranu ulaza. Pristup je bio zapriječen jarkom preko kojega je vodio podizni most. Gradu se redovito prilazilo stazom, koja ga je obilazila tako da je bila dobro nadzirana s gradskoga obrambenog zida. Na najvišoj točki gradskoga sklopa obično se nalazila *branič-kula*, što se među ostalim građevinama isticala osobito snažnim zidom i znatnom visinom. Imala je ponajprije obrambenu namjenu, a služila je kao posljednja točka u obrani grada. U prizemlju je imala nadsvodeni prostor što je nerijetko služio kao zatvor, a ulaz u kulu bio je na katu. Prilazilo mu se osobitom drvenom pomičnom konstrukcijom, tj. ljestvama koje su se mogle uvući, pa je tako bio onemogućen prilaz napadačima. Gornji katovi kule imali su svodove ili stropnu konstrukciju, a vertikalnoj komunikaciji služila su uska stubišta u debljini zida. Branič-kula najčešće je imala četverokutan tlocrt, no nerijetko je bila i peterokutna, višekutna ili pak zaobljena tlocrta. Premda su mogli biti i bez nje, gradovi su u pravilu imali po jednu branič-kulu, a ondje gdje su bile dvije kule, postojala je obično neka vrsta suvlasništva nad gradom". HE 2002, 298–300.

tonski elementi jasno ukazuju na činjenicu da je gradska jezgra grižanskoga grada tipičan predstavnik renesansnih kaštela, kakvi su se gradili tijekom protuosmanlijskih ratova u posljednjoj četvrtini 15. i tijekom čitavog 16. stoljeća.⁴³ Budući da se na grižanskoj utvrdi isprepleću gotička i renesansna fortifikacijska obilježja, zbog povijesne tradicije i funkcije tu utvrd u tipološkome smislu moramo ipak definirati kao gotički plemićki grad, obnovljen u duhu renesansne vojne doktrine.

Već smo naglasili da je današnji izgled grižanski plemićki grad dobio za vladavine Bernardina Ozaljskog Frankopana. Budući da je Bernardin nekako u isto vrijeme gradio ogulinski plemićki grad, koji je tipološki i funkcionalno gotovo identičan grižanskome gradu, nameće se pitanje jesu li ta dva grada djelo istoga graditelja, odnosno, je li Benardin novo sjedište na granici Like i Gorskog kotara nedaleko razorenog Modruša podigao po uzoru na svoj grad u Vinodolu, ili je grižanski grad obnovio po uzoru na svoj novopodignut grad u Ogulinu. Nadamo se da će sustavna arheološka istraživanja grižanskoga plemićkoga grada odgovoriti na to pitanje.

⁴³ Renesansni kašteli se kao dominante obrambene građevine na hrvatskome prostoru grade tijekom razdoblja od druge polovice 15. stoljeća te tijekom gotovo čitavog 16. stoljeća, odnosno od prestanka gradnje plemićkih gradova (vrste utvrda namijenjene isključivo obrani hladnim oružjem) do početka gradnje bastionskih tvrđava (vrste utvrda namijenjene obrani vatrenim oružjem). Prema Milanu Kruheku, na hrvatskome se prostoru tijekom najžešćih borbi s Osmanlijama javljaju tri tlocrtne skupine ili tipa tih građevina. U prvu skupinu spadaju kašteli pravilnog tlocrta, u drugu skupinu kašteli ovalnoga tlocrta, a u treću skupinu kašteli koji imaju obilježja i prve i druge skupine. Za razliku od plemićkih gradova, koji su se gradili na što nepristupačnijem položaju, renesansni kašteli gradili su se, neovisno o konfiguraciji terena, na onim strateškim točkama s kojih se najbolje mogao vojno braniti određeni prostor. S obzirom da renesansni kašteli nisu bili tlocrtno određeni konfiguracijom terena, njihovi su obrambeni zidovi težili opisivati što pravilnije geometrijske likove, dok su na njihovim uglovima stajale kružne kule ili polukule iz kojih će se daljnjim razvojem fortifikacijske arhitekture razviti bastion. Tlocrtna pravilnost kaštela omogućavala je njihovim braniteljima bočnu zaštitu obrambenih zidova djelovanjem iz ugaonih okruglih kula ili polukula. Osim toga što su se renesansni kašteli razlikovali po položaju i tlocrtu od plemićkih gradova, za obranu tih građevina više nije bila ključna debljina obrambenih zidova, već vatrena moć koja je omogućavala braniteljima djelovanje iz sigurnosti obrambenih zidova na svako mjesto izvan kaštela s kojeg je neprijatelj prije samoga juriša na kaštel mogao djelovati po njemu. Smanjenjem širine obrambenih zidova dobivalo se i na kraćem vremenu gradnje, jer je trebalo skupiti gotovo duplo manje građevinskog materijala za njegovu gradnju nego što je to bilo potrebno za zidanje obrambenih zidova plemićkih gradova. Vidjeti: Šterk: 1990, 3–10; Kruhek, 1995, 124–127.

Zaključak

U ovom radu izvršili smo analizu povijesnog razvoja grižanskoga plemićkoga grada. Pri tome su obuhvaćani svi relevantni povijesni izvori kao i materijalni ostatci grižanskoga plemićkoga grada na terenu. Tijekom istraživanja pokazalo se: (1) da početak kontinuirane naseljenosti grižanske stijene po svoj prilici pada u razdoblje od 4. do 6. st., kada je na tom iznimnom strateškom položaju mogla biti izgrađena prva utvrda. Ona je mogla biti izgrađena u sklopu projekta masovnog fortificiranja istočne obale Jadrana za posljednjih stoljeća vladavine Zapadnoga Rimskog Carstva ili neposredno nakon završetka za Bizant pobjedonosnog rata s Istočnim Gotima (535–555); (2) da je ta pretpostavljena utvrda od doseljenja Hrvata u Vinodol početkom 9. st. do dolaska Vinodola između 1209. i 1223. godine pod vlast krčkih knezova mogla biti sjedištem župe ili općine u sastavu srednjovjekovne Vinodolske županije; (3) da je nakon ulaska u posjed krčkih knezova (kasnijih Frankopana) pa sve do sloma protuhabsburškog zrinsko-frankopanskog pokreta godine 1671. bila sjedištem istoimenog vlastelinstva; (4) da za vladavine krčkih knezova na grižanskoj stijeni nastaje između 1209/1223. i 1288. godine tipičan srednjovjekovni plemićki grad; (5) da je za vladavine krčkih knezova grižanski plemićki grad bio nekoliko puta pregrađivan i obnavljan; (6) da je posljednji put bio obnovljen za vladavine Bernardina Ozaljskog Frankopana u duhu suvremene renesansne vojne doktrine. Tijekom te posljednje obnove na najvišoj je točki utvrde izgrađen renesansni kaštel, ukomponiran u sjeveroistočni obrambeni zid; (7) da je grižanski plemićki grad, uz kraći prekid od godine 1480. do 1481., bio u posjedu Frankopana sve do 1577. g., kada ga nasljeđuju knezovi Zrinski; (8) da je grižanski plemićki grad bio u njihovome posjedu sve do sloma zrinsko-frankopanskoga protuhabsburškog pokreta godine 1671., kada vlasništvo nad njime ravnopravno dijele Adam Zrinski i Ugarska dvorska komora; (9) da je od 1691. godine do napuštanja tijekom pedesetih godina 18. stoljeća često mijenjao gospodare, među kojima su bili Ugarska dvorska komora (1671–1692), Austrijska dvorska komora (1692–1749) i Bečka bankovna deputacija sa sjedištem u Ljubljani; (10) da se grižanski plemićki grad sastoji od gradske jezgre podignute na njegovu najvišem djelu i utvrđenog predgrađa, čiji obrambeni zidovi zatvaraju čitavu padinu stijene na kojoj je podignut sa sjeveroistočne, istočne i južne strane; (11) da je gradska jezgra, peterokutnog tlocrta i utvrđena ugaonim okruglim i visokim kulama, najbolje očuvana građevina čitavoga kompleksa grada; (12) da je grižanski plemićki grad mogao imati u svojem graditeljskom razvoju najmanje pet građevinski faza: najstariju u razdoblju od 4. do 6. st.; drugu u razdoblju koje je prethodilo njegovu prvom spomenu u Vinodolskom zakonu iz 1288. godine; treću nakon potresa iz 1321. godine; četvrtu u doba vladavine Martina IV. Frankopana i

petu u doba Bernardina Ozaljskog Frankopana; (13) da je grižanska utvrda u tipološkome smislu gotički plemićki grad obnovljen u duhu renesansne vojne doktrine, te da svojim dimenzijama ide u red srednje velikih hrvatskih plemićkih gradova.

Kratice

LEJ Likovna enciklopedija Jugoslavije
 EHU Enciklopedija hrvatske umjetnosti
 HE Hrvatska enciklopedija
 VZ Vinodolski zakon

Sažetak

U mjestu Grižanima nedaleko od Crikvenice nalaze se ostatci grižanskoga plemićkoga grada koji se prvi put spominje u povijesnim izvorima tek godine 1288. Današnji ostatci grada nalaze se po svoj prilici na mjestu kasnoantičke ili bizantske utvrde iz razdoblja od 4. do 6. stoljeća, koju su Hrvati mogli nakon doseljenja u novu domovinu koristiti kao sjedište grižanske župe ili općine u sastavu Vinodolske županije. Poslije je bila sjedište samostalnoga istoimenog vlastelinstva krčkih knezova ili Frankopana (1209/1223–1479, 1481–1577) i Zrinskih (1577–1671). Nakon sloma zrinsko-frankopanskoga protuhabsburškog pokreta, grižanski je grad bio u posjedu Adama Zrinskog i Ugarske dvorske komore (1671–1691), potom Austrijske dvorske komore (1692–1749) te Bečke bankovne deputacije, sa sjedištem u Ljubljani koja ga tijekom pedesetih godina 18. stoljeća prepušta zubu vremena. Ostatci grižanskoga plemićkoga grada nalaze se neposredno iznad istoimenog naselja, na strmoj padini kamene stijene koja se samo s istočne strane naslanja na gorskokotarski planinski masiv, dok je s ostale tri strane strmim liticama odvojena od vinodolske nizine i susjednih padina gorskokotarskoga planinskog masiva. Sam grad sastoji se od dva dijela: gradske jezgre, podignute na njegovu najvišem dijelu u sjeveroistočnome uglu te utvrđenog predgrada, čiji obrambeni zidovi zatvaraju čitavu padinu stijene grižanskoga plemićkog grada sa sjeveroistočne, istočne i južne strane. Premda se znatni broj istraživača hrvatske kulturne baštine bavilo prošlošću grižanskoga plemićkoga grada, namjera nam je ovom prilikom obraditi ne samo povijesnu i arheološku topografiju grižanskoga plemićkoga grada, već i pokušati prikazati osebnost te fortifikacijske građevine u odnosu na druge fortifikacije i druga rješenja tadašnjega doba.

Ključne riječi

Grižane, plemićki grad (burg), renesansni kaštel, Vinodol, krčki knezovi, Frankopani, Zrinski

Summary **Krešimir Regan**
The Aristocratic Borough of Gržane: The state of the historical-archaeological research

In the town Grižane near Crikvenica there are ruins of an aristocratic borough Grižane that is first mentioned in historical sources in 1288. Today's ruins of the town were builed on the ruins of the late Ancient or Byzantium fortress

dating back from the 4th to the 6th century which could have been used by the Croats after they settled in their new homeland as a central Parish of Grižane or County District which was part of the Vinodol District. Later it became the centre of the Independent Landed Estate of the Grand-Dukes of Krk Frankopan (1209/1223-1479, 1481-1577) and Zrinski (1577-1671). After the collapse of the Zrinski-Frankopan Anti Habsburg Alliance the Grižane borough was in the possession of Adam Zrinski and the Hungarian Court Chamberlain (1671-1691) and subsequently the Austrian Court Chamberlain (1692-1749) and the Vienna Bank Deputation whose headquarters were in Ljubljana, who, during the 50's of the 18th century, left it to fall into disrepair. The ruins of the Grižane borough are positioned above the settlement with the same name, on a steep slope of a rock cliff that leans on the Gorski kotar mountain massif only on the East side, while the other three sides of the steep cliffs separates it from the Vinodol Plains and the neighbouring slopes of the Gorski kotar mountain massif. The borough consists of two parts: the town centre which is elevated on its highest part in the North-East corner, and the fortified outskirts whose defence walls close in the hole of the cliff slope of the Grižane borough, the North-East side, East side and South side.

Although various researches of Croatian cultural heritage have dealt with the Grižane borough's past it is our intention to attempt to deal with not only the historical and archaeological topography of the borough but to show its uniqueness in relation to other fortresses and other solutions of that time.

Keywords

Grižane, aristocratic borough, renaissance castle, Vinodol, Grand-Dukes of Krk, Frankopan, Zrinski

Literatura

- Brusić, Z., 1988, Kasnoantička utvrđenja na otocima Rabu i Krku, IzdanjaHAD 13, Zagreb, 111–119.
- Barbarić, I., 1983, Grižane u doba feudalnih društvenih odnosa, Vinodolski zbornik 3, Rijeka-Crikvenica-Noví Vinodolski-Bribir, 359–373.
- Barbarić, I., 2002, Grižane u sastavu Vinodolske knežije, Vinodolski zbornik 8, Rijeka-Crikvenica-Noví Vinodolski-Bribir, 295–293.
- Dobronić, Lj., 1991², Zagrebačka biskupska tvrđa, Zagreb
- EHU, 1995, Grižane, Enciklopedija hrvatske umjetnosti, Zagreb, 316.
- Faber A./Matejčić, R. 1963, Izvještaj o stanju gradine Lopar u Novom Vinodolskom, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske 12, Zagreb, 44–47.
- Faber, A., 1986-1987, Osvrt na neka utvrđenja otoka Krka od vremena prethistorije do antike i srednjeg vijeka, PrilInstArheolZagreb 3-4, Zagreb, 113–140.
- Frankopan B.O. 2000., U Modrušu oko 1500., Ogulin/Povijesna i kulturna baština, Ogulin, 89.
- Glavičić, M., 2001, Fortifikacije na primorskom obronku Velebita između Senja i Karlobaga, HistriaAntiq 7, Pula, 203–215.
- Goss, V. P., 1988-1989, Vinodolski teritorij i njegova prostorna organizacija, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 12-13, Zagreb, 90–95.

- Gunjača, Z., 1994, Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, Žirajski libar, Šibenik, 49–58.
- Gvozdanić, S. i V., 1967–1968, Stari grad Vitunj u Modruškoj županiji, Peristil, 17–22.
- HE 2002, Grižane-Belgrad, Hrvatska enciklopedija 4, Zagreb, 370.
- Horvat, Z., 1993, Kružne branič-kule u hrvatskoj krajini u XVI. stoljeću, Prostor 2/4, Zagreb, 159–188.
- Horvat, Z., 1997, O utvrdama starog Otočca, Grad Otočac 3, Otočac, 19–26.
- Horvat, Z., 1997a, Pregled sakralne arhitekture Modruša i okolice u srednjem vijeku, Krbavska bitka i njezine posljedice, Zagreb, 130–150.
- Horvat, Z., 1998, Ulazi u burgeve 12-15. stoljeća, Prostor 1-2, Zagreb, 41–66.
- Horvat Z./Filipeć K., 2001, Novija saznanja o kaštelu Konjščina, Opuscula 25, Zagreb, 159–188.
- Horvat, Z., 2003, Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske gore u obrani od Turaka, Riječi 1-2, Sisak, 92–114.
- Klaić, V., 1901, Krčki knezovi Frankopani, Zagreb
- Klaić, N., 1988, Vinodol od antičkih vremena do knezova Krčkih i Vinodolskog zakonika, Pazin-Rijeka
- Krmpotić, Lj., 1997, Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća, Hannover-Karlobag-Čakovec
- Kruhek M./Horvat Z., 1985, Utvrde Banske krajine od Karlovca do Siska, IzdanjaHAD 10, Zagreb, 161–185.
- Kruhek M./Horvat Z., 1992, Castrum Thersan et civitas Modrussa, Godišnjak ZSKH 16, 89–131.
- Kruhek, M., 1993, Graditeljska baština karlovačkog Pokuplja, Karlovac
- Kruhek, M., 1995, Karlovac/utvrde, granice i ljudi, Karlovac
- Kruhek, M., 1995a, Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća, Zagreb
- Kruhek, M., 2000, Stari grad Dubovac, Svijetlo 1-2, Karlovac, 26–43.
- Laszowski, E., 1901, Hrvatske povijesne gradjevine, Zagreb
- Laszowski, E., 1923, Gorski kotar i Vinodol, Zagreb
- LEJ, 1984, Grižane, Likovna enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb, 500.
- Leskošek, V., 1984², Trakošćan, Varaždin
- Lešić, D., 2003, Otok Krk/vodič u riječi i slici, Krk
- Lopašić, R., 1895, Oko Kupe i Korane, Zagreb
- Maroević, I., 1971, Zaštitni radovi na Garić-gradu, Arhitektura 109-110, Zagreb, 33–37.
- Matejčić, R., 1978, Gradina Badanj kod Crikvenice, Jadranski zbornik 10, Rijeka, 239–265.
- Matejčić, R., 1987, Crikvenica/područje općine, Zagreb

- Matejčić, R., 1991, Crkva Gospe Trsatske i franjevački samostan, Rijeka
- Metež, Lj., 2000, Povijesno-urbanistički razvoj grada Ogulina, Ogulin/Povijesna i kulturna baština, Ogulin, 117–136.
- Miculinić, S., 1988, Grad Grobnik, Grobnički zbornik 1, Rijeka, 119–161.
- Miletić, D., 1994/1995, Plemićki grad Kostel, PrilInstArheolZagreb 11-12, Zagreb, 111–134.
- Miletić, D., 1998, Plemićki grad Susedgrad, Kaj 5/6, Zagreb, 63–95.
- Miletić, D., 1999/2000, Plemićki grad Cesargrad, Peristil 42/43, Zagreb, 23–40.
- Miletić, D., 2001, Samoborski stari grad, Samobor
- Miletić, D., 2002, Stari grad u Ribniku, Peristil 45, Zagreb, 15–42.
- Miletić, D./Valjato Fabris, M., 2003, Sokolac/frankopanski plemićki grad u Brinju, Zagreb
- Mirnik, I., 1995, Kaštel Gvozdansko, Zrin 4, Zagreb, 13–16.
- Mohorovičić, A., 1997, Utvrđeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana, Rijeka
- Nadilo, B., 2004, Ostatci obrambenih građevina na području Moslavine, Građevinar 10, Zagreb, 649–656.
- Pasinović, A., 1971, Varaždin i Ozalj: dva tipa naših gradova, Arhitektura 109-110, Zagreb
- Regan, K., 2002, Utvrda Sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu, PrilInstArheolZagreb 19, Zagreb, 141–148.
- Regan, K., 2004, Plemićki grad Veliki Kalnik, Kaj 3, Zagreb, 83–104.
- Regan K./Kaniški, T. 2003, Hrvatski povijesni atlas, Zagreb
- Szabo, Gj., 1920, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb
- Starac, R., 2002, Rezultati pokusnog arheološkog istraživanja gradine u Driveniku, Vinodolski zbornik 8, Rijeka-Crikvenica-Novi Vinodolski-Bribir, 203–213.
- Strčić, 1998, Frankopan, Hrvatski biografski leksikon 4, Zagreb, 387–398.
- Strčić, 1998, Frankopan Bernardin Ozaljski, Hrvatski biografski leksikon 4, Zagreb, 399–401.
- Strčić, 1998, Frankopan Ivan VII. ml. Krčki, Hrvatski biografski leksikon 4, Zagreb, 411–413.
- Strčić, 1998, Frankopan Martin IV., Hrvatski biografski leksikon 4, Zagreb, 416–418.
- Strčić, 2000, Bernardin Frankopan/graditelj Ogulina, Ogulin/Povijesna i kulturna baština, Ogulin
- Šonje, A., 1975, Ostatci antičkih utvrda u kvarnerskom i podvelebitskom području, PomorZbor 13, Rijeka, 275–290.
- Šterk, S., 1990, Osnovni napredak umijeća utvrđivanja, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske 1-2, Zagreb, 3–10.
- Tomičić, Ž., 1990, Materijalni tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva u velebitskom podgorju, VAMZ 23, Zagreb 139–162.

Tomičić, Ž., 1993, Tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva na sjevernom hrvatskom primorju, u: Umjetnost na istočnoj obali jadrana u kontekstu europske tradicije, Rijeka, 91–96.

Tomičić, 1996, Svetojanj – kasnoantička utvrda kraj Stare Novalje, ARadRaspr 12, Zagreb, 291–305.

VZ, 1995, Vinodolski zakon, Zagreb

Zelić, J., 1988, Kamengrad u kamenskom kraju, Zlatna dolina 1, Požega, 183–198.

Žic, I., 1996, U potrazi za frankopanskim kaštelima, Rijeka

Žmegač, A., 1994, Povijesnoarhitektonsko vrednovanje sisačkog kaštela, Sisačka bitka 1993, Zagreb

Autor

Krešimir Regan, Zagreb, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža* Zagreb.